

Skýrsla

fjármálaráðherra um mat á áhrifum af beitingu Breta á lögum um varnir gegn hryðjuverkum, glæpum og um öryggi fyrir íslensk fyrirtæki, samkvæmt beiðni.

(Lögð fyrir Alþingi á 139. löggjafarþingi 2010–2011.)

Með beiðni (á þskj. 1189) frá Guðlaugi Þór Þórðarsyni og fleiri alþingismönnum er þess óskað að fjármálaráðherra flytji Alþingi skýrslu um mat á áhrifum af beitingu Breta á lögum um varnir gegn hryðjuverkum, glæpum og um öryggi fyrir íslensk fyrirtæki.

Fjármálaráðuneytið leitaði til IFS Greiningar varðandi gagnaöflun, sérfræðivinnu og gerð skýrslunnar. Ákveðið var í upphafi að beina sjónum að íslenskum inn- og útflutningsfyrirtækjum í samræmi við beiðni þingmannanna, en undanskilja banka og önnur fjármálafyrirtæki.

Við gerð skýrslunnar voru tekin viðtöl við stjórnendur tæplega 40 fyrirtækja, bæði með stöðluðum spurningalistum og nánari umfjöllun um smáatriði hjá hverju fyrirtæki fyrir sig. Einnig var leitað til Seðlabanka Íslands, Fjármálaeftirlitsins, fræðimanna innan háskólasamfélagsins og annara sérfræðinga. Þá styðst skýrslan við ýmsar aðrar heimildir, svo sem skýrslu rannsóknarnefndar Alþingis, hagtölur frá Hagstofunni, fréttaveitur ofl. Skýrslan tvinnar þessar upplýsingar saman og fer yfir aðdraganda beitingar hryðjuverkalaganna, erlenda fréttaumfjöllun og áhrifin á fyrirtækin.

Helstu niðurstöður skýrslunnar eru þær að fyrirtækin áttu í miklum erfiðleikum með að skilja á milli áhrifa hryðjuverkalaganna og annarra þátta hrunsins. Ljóst er þó að þau urðu fyrir óbeinum áhrifum af beitingu laganna með þeim hætti að þættir sem sneru beint að fyrirtækjunum mögnuðust eða snerust á verri veg. Þau atriði sem tíðast voru nefnd sem óbein áhrif, sem geta sannanlega leitt til beins tjóns sem og óbeins, eru:

1. Tafir og vandræði í erlendra greiðslumiðlun

Erfiðlega gekk að koma greiðslum til og frá landinu og lentu skilvís íslensk fyrirtæki jafnvel í vanskilum vegna þessa.

2. Niðurfelling gjaldfresta hjá birgjum

Íslensk innflutningsfyrirtæki fengu ekki lengur gjaldfresti hjá erlendum birgjum og voru krafín um fyrirframgreiðslu.

3. Tapaður tími starfsmanna

Mikill tími starfsmanna fyrirtækja fór í að upplýsa viðskiptavini, birgja, samstarfsaðila, banka og fleiri um stöðu fyrirtækisins og ástandið á Íslandi.

4. Laskað orðspor

Íslensk fyrirtæki hafa mætt tortryggni frá erlendum aðilum sem eru í mörgum tilfellum hikandi við að stunda viðskipti við íslensk fyrirtæki og vilja það í sumum tilfellum alls ekki.

Í skýrslunni er tekið fram að fyrirtækin sjálf segjast með engu móti geta metið eigið fjárhagslegt tjón af völdum þessara þátta þar sem erfitt er að skilja það tjón frá öðrum þáttum hrunsins. Því þarf að byggja fjárhagslegt mat á hagstærðum og samkvæmt slíku mati, og öllum fyrirvörum, er heildartjónið metið í skýrslunni á bilinu tveir til níu milljarðar króna með líklegasta gildi nálægt 5 milljörðum. Áhrif laskaðs orðspors eru ekki tekin með í þá útreikninga þar sem tjón af töpuðu orðspori er nánast ómögulegt að meta til fjár.

Efnisyfirlit

1. Inngangur.....	3
2. Beiting hryðjuverkalaganna – aðdragandi og atburðarás	4
2.1 Órói á alþjóðlegum mörkuðum	4
2.2 Íslensk fjármálafyrirtæki stóðu höllum fæti	4
2.3 Eignir Landsbankans kyrrsettar í Bretlandi.....	5
2.4 Kaupþing í fang FME og neyðarlög eru sett	6
2.5 Landsbankinn á lista breska fjármálaráðuneytisins.....	6
2.6 Hvernig var hægt að styðjast við „hryðjuverkalög“	6
2.7 Lánshæfi Íslands.....	7
3. Erlend umfjöllun.....	8
4. Áhrifin á fyrirtækin.....	12
4.1 Hryðjuverkalögin og þáttur þeirra.....	12
4.2 Bein og óbein áhrif beitingar hryðjuverkalaganna	12
4.3 Áhrif og tjón	13
4.4 Umræður í kjölfar spurningalistans	14
4.5 Beint og óbeint tjón	15
5. Tafir og vandamál í erlendra greiðslumiðlun.....	16
5.1 Seðlabankinn tekur við greiðslumiðlun.....	16
5.2 Áhrif á fyrirtækin	16
5.3 Þáttur hryðjuverkalaganna í röskun á greiðslumiðlun.....	18
6. Niðurfelldir gjaldfrestir og krafa um staðgreiðslu frá birgjum	22
6.1 Áhrifin á fyrirtækin	22
6.2 Þáttur hryðjuverkalaganna.....	24
6.3 Mat á stærðargráðu tjóns vegna vaxtakostnaðar við fjármögnun innflutnings	26
7. Fyrirhöfn og tími stjórnenda fyrirtækjanna	26
8. Orðspor Íslands og áhrif þess á fyrirtæki.....	27
9. Niðurstöður.....	30
10. Viðaukar	31
I. Aðferðafræði og viðmælendur	31
II. Spurningalisti til fyrirtækja.....	32
III. Flokkun fyrirtækja.....	34
IV. Mat á stærðargráðu tjóns vegna vaxtakostnaðar við fjármögnun innflutnings.....	35
V. Mat á stærðargráðu tjóns vegna tapaðra vaxta útflutningsfyrirtækja	37
VI. Mat á stærðargráðu tjóns vegna tapaðs tíma starfsmanna	38
VII. Skuldatryggingarálag Íslands	39

1. Inngangur

Þann 8. apríl 2011 lögðu Guðlaugur Þór Þórðarson og 15 aðrir þingmenn fram beiðni á Alþingi um skýrslu frá fjármálaráðherra *um mat á áhrifum af beitingu Breta á lögum um varnir gegn hryðjuverkum, glæpum og um öryggi fyrir íslensk fyrirtæki*.¹ Í beiðninni segir:

[E]r þess óskað að fjármálaráðherra flytji Alþingi skýrslu um hvaða fjárhagslegar afleiðingar urðu af beitingu Breta á lögum um varnir gegn hryðjuverkum, glæpum og um öryggi fyrir íslensk fyrirtæki haustið 2008. Í skýrslunni væri gagnlegt að fram kæmu meðal annars tölur um beint fjárhagslegt tjón fjörutíu stærstu inn- og útflutningsfyrirtækja landsins frá haustinu 2008 sem rekja má til beitingar laganna, svokallaðra hryðjuverkalaga. Rétt væri að setja upp bæði varfærið mat og heildarmat á áhrifunum. Einnig væri gagnlegt að skoða hvernig áðurnefndir aðilar meta óbeint tjón sem hlaut af aðgerðum Breta.

...

[T]elja skýrslubeiðendur nauðsynlegt og afar mikilvægt fyrir hag þjóðarinnar að afla upplýsinga um þau áhrif sem urðu af beitingu hryðjuverkalaganna í október 2008, hversu lengi áhrifanna gætti og hvort þeirra gætir jafnvel enn. Miklu máli skiptir fyrir hagsmuni Íslands, bæði í þjóðhagslegu og alþjóðlegu samhengi, að vitneskja sé til staðar um afleiðingar af beitingu hryðjuverkalaganna.

Þessi skýrsla var unnin af IFS Greiningu fyrir fjármálaráðuneytið í framhaldi af þessari fyrirspurn. Til samræmis við hana er greiningunni beint að tjóni hjá íslenskum inn- og útflutningsfyrirtækjum en ekki er lagt mat á tjón annarra, t.d. fjármálafyrirtækja og opinberra aðila.

Skýrslan tvinnar saman ýmsar upplýsingar saman. Fyrst er farið yfir aðdraganda beitingar hryðjuverkalaganna, erlenda fréttamfjöllun og áhrifin á fyrirtækin. Síðan er vikið að könnun meðal stærstu fyrirtækjanna. Sérstaklega er fjallað um erlenda greiðslumiðlun, gjaldfresti íslenskra fyrirtækja, viðbrögð fyrirtækjanna og orðspor landsins.

Rauði þráðurinn í skýrslunni eru því ákvarðanir, atburðir, ummæli og umfjöllun sem tengjast beitingu hryðjuverkalaganna með beinum og óbeinum hætti og valdið hafa tjóni hjá íslenskum inn- og útflutningsfyrirtækjum. Ekki er fjallað tjón fjármálafyrirtækja, opinberra stofnana eða annarra nema í framhjáhlapi.

¹ Sjá þingskjal nr. 1189 á 139. löggjafarþingi, <http://www.althingi.is/altext/139/s/1189.html>. Vefslóðir sem vísað er til í þessari skýrslu voru þræddar seinni hluta júní og í byrjun júlí 2011 og kunna að úreldast.

2. Beiting hryðjuverkalaganna – aðdragandi og atburðarás

Þessi kafli byggir að mestu leyti á 20. kafla, 7 bindi í skýrslu rannsóknarnefndar Alþingis.²

2.1 Órói á alþjóðlegum mörkuðum

Ókyrrð á fjármálamörkuðum heimsins fór hratt vaxandi upp úr miðju ári 2008 og fjármálafyrirtæki víða um heim stóðu frammi fyrir miklum vanda. Skjálfti reið yfir alþjóðlegan fjármálaheim þegar bandaríski fjárfestingarbankinn Lehman Brothers sótti um greiðslustöðvun þann 15. september. Samkomulag um yfirtöku Bank of America á Merrill Lynch var tilkynnt samdægurs og daginn eftir var tilkynnt um opinbert neyðar-fjárframlag til tryggingarisans AIG. Hinn 18. september var breski HBOS-bankinn tekinn yfir af Lloyds TSB eftir að hlutabréfin í HBOS höfðu fallið gríðarlega hratt.

Alþjóðlegt fjármálakerfi var á barmi hengiflugs og margir óttuðust algjört kerfshrun. Traust þvarr og erfitt var að fá nokkra fyrirgreiðslu og nær ómögulegt fyrir fjármálafyrirtæki sem álitin voru standa veikt. Vandinn vatt hratt upp á sig og eignaverð, t.d. hlutabréf í fjármálastofnunum hraðféll. Víða um heim skárust yfirvöld í leikinn og veittu fyrirgreiðslu í formi lausafjár eða jafnvel með nýju hlutfé til að rjúfa vítahringinn.⁴

2.2 Íslensk fjármálafyrirtæki stóðu höllum fæti

Íslensk fjármálafyrirtæki fóru ekki varhluta af ástandinu á alþjóðlegum mörkuðum. Vantraust til þeirra og íslensks efnahagslífs hafði vaxið stöðugt frá miðju ári 2007 eins og skuldatryggingarálag ríkisins og bankanna bar vitni um. Í september 2008 má heita að allar hefðbundnar fjármögnunarleiðir á heildsölumarkaði hafi verið bönkunum lokaðar. Það kom líka á daginn að Glitnir banki þurfti að leita á náðir Seðlabanka Íslands til þrautavara síðari hluta september 2008 sökum erfiðleika við fjármögnun bankans. Þá lá fyrir að um miðjan október þyrfti bankinn að standa skil á u.þ.b. 600 m evra.

Atburðarásin varð hröð á Íslandi og tæpt er á helstu þáttum hennar í töflu 1 frá því í seinni hluta september 2008 og fram að því að Bretar beittu lögum um varnir gegn hryðjuverkum, glæpum og um öryggi til að frysta eignir Landsbankans í Bretlandi þann 8. október 2008.

23/9	Nordea tilkynnir Glitni að ekkert verði af fyrirhuguðum kaupum á eignum og Bayerische Landesbank framlengir ekki tvö stór lán Glitnis.
25/9	Æðstu menn Glitnis og Seðlabankans hittast til að fara yfir rekstrarstöðu Glitnis, lánabækur og gjalddaga í október og möguleika á láni frá Seðlabanka upp á 600m evrur.
28/9	Mikillar óvissu getir og byrjað er að ræða hlutfjárframlag í stað láns til Glitnis.
29/9	Tilkynnt að Glitni verði lagt til nýtt hlutfé og ríkið verði 75% eigandi.
30/9	Lánshæfiseinkunnir fjármálafyrirtækjanna lækkaðar og lánshæfismatsfyrirtækin velta fyrir sér aðkomu Alþjóðagjaldeyrissjóðsins.
1/10	Tilkynnt að Straumur-Burbáas hefði keypt fyrirtæki Landsbanka Íslands á sviði fjárfestingar, þjónustu og verðbréfamiðlunar í Evrópu.
3/10	Seðlabanki Evrópu gerir 400 millj. evra veðkall á hendur Landsbankanum.
4/10	Landsbankinn lýsir áhyggjum af lausafjárstöðu bankans við Seðlabankann og Fjármálaeftirlitið. Mögulegar leiðir til að aðstoða bankann eru ræddar, t.d. sameiningar á fjármálamarkaðinum og sölu á eignum Glitnis til Kaupþings og Landsbankans.
5/10	Æðstu menn Landsbankans, Seðlabankans og fjármálaráðuneytisins funda á sunnudegi um lausafjárstöðu bankans sem útlit er fyrir að geti ekki opnað næsta morgun að óbreyttu. Seinni um daginn hitta æðstu menn Kaupþings og Landsbankans ráðherra og ræða um leiðir til að koma Landsbankanum og Kaupþingi til bjargar. Seðlabanki Evrópu afturkallar veðkall sitt á hendur Landsbankanum en um kvöldið krefst FSA í Bretlandi þess að 200 millj. punda yrðu reiddar fram daginn eftir til að mæta miklu útlæði á lcesave reikningunum.
6/10	Ljóst að Seðlabankinn getur ekki lánað Landsbankanum og útibúi bankans í London lokað að kvöldi sama dags. Bresk yfirvöld setja sig í samband við íslensk stjórnvöld í kjölfarið. Sendiherra Bretlands reynir itrekað að ná sambandi og telur að faist ekki fullnægjandi skýringar frá íslenskum stjórnvöldum sama kvöld hefið það alvarlegar afleiðingar. Seint um kvöldið samþykkir Alþingi lög nr. 125/2008 um heimild til fjárveitingar úr ríkissjóði vegna sérstakra aðstæðna á fjármálamarkaði o.fl., neyðarlögin svokölluðu. Seðlabanki Íslands samþykkir að veita Kaupþingi lán sem nam 500 milljónum evra gegn veði í danska bankanum FIIH.
7/10	Sérstök skilaneftnd tekur yfir rekstur Landsbankans á grundvelli neyðarlaganna. Alistair Darling ræðir við Árna Mathiesen í samtali vegna stöðu þeirra innstæðueigenda í lcesave reikningum í útibúi Landsbankans í London. Samskiptin milli Árna og Darling og upplýsingaflæðið um stöðu innstæðutrygginga virðast vera óskýr og leiða til þess að Darling segist hafa þær upplýsingar að íslenska ríkið mun tryggja innstæður íslenskra innstæðueigenda en óvissa ríki um lágmarks innstæðutryggingu breskra innstæðueigenda.
7/10	Hector Sants, Forstjóri FSA, ritar Hreiðari Má Sigurðssyni forstjóra Kaupþings tölvubréf þar sem hann áréttar að berist KSF ekki lausafé samdægurs geti bankinn ekki haldið áfram rekstri. Hreiðar Már ritar til baka að verið sé að ganga frá eignasölu og að peningur yrði til taks við opnun daginn eftir. Þegar eignasölur gengu ekki eftir var þess krafist að Kaupþing, móðurfélagið, myndi leggja Singer & Friedlander hátt í 300 millj. punda í lausafé.

Tafla 1. Stíklað á stóru í atburðarásinni í íslensku fjármálalífi frá seinni hluta september 2008 og fram að beitingu hryðjuverkalaga af hálfu bresku ríkisstjórnarinnar.³

² Sjá <http://rna.althingi.is/>.

³ Sjá nánar í skýrslu rannsóknarnefndar Alþingis.

⁴ Sjá til dæmis umfjöllun á Wikipediu, <http://www.history-timelines.org.uk/events-timelines/15-credit-crunch-timeline.htm>

2.3 Eignir Landsbankans kyrrsettar í Bretlandi

Tilskipunin sem gefin var út á hendur Landsbankanum „The Landsbanki Freezing Order 2008“ var beitt kl. 10:10 að breskum tíma þann 8. október 2008⁵ á grundvelli laga um hryðjuverk, glæpi og um öryggi⁶ en þau lög voru sett í desember árið 2001 í kjölfar hryðjuverkaárása í Bandaríkjunum í september 2001. Fram kemur í tilskipuninni að breska fjármálaráðuneytið telji að aðgerðir sem skaði eða muni hugsanlega skaða breskan efnahag eða hluta hans hafi verið framkvæmdar eða muni verða framkvæmdar af erlendri ríkisstjórn eða íbúa lands utan Bretlands.

Í stuttu máli fjallar tilskipunin um frystingu eigna Landsbankans auk eigna sem tengdust honum en voru í eigu, vörslu eða undir yfirráðum íslenskra stjórnvalda. Íslensk stjórnvöld sem nefnd eru í tilskipuninni eru Seðlabanki Íslands, Fjármálaeftirlitið og skilanevnd Landsbankans auk ríkisstjórnar Íslands.

Að morgni 8. október 2008 var Alistair Darling í viðtali hjá bresku ríkisútvarpsstöðinni BBC Radio 4. Í viðtalinu fjallaði hann um aðgerðir breskra yfirvalda í tengslum við erfiðleika bankakerfisins þar í landi. Þá lét Darling þau orð falla að ríkisstjórn Íslands hygðist ekki virða skuldbindingar sínar í Bretlandi. Það sama sagði hann við breska þingnefnd seinna um daginn.

Seinna um daginn héldu Gordon Brown, forsætisráðherra Bretlands, og Alistair Darling, fjármálaráðherra, fréttamannafund og á þeim fundi sagði Brown m.a.:

These decisions are the best way of providing long term security for depositors and savers. And as people will now know, we are taking legal action against the Icelandic authorities to recover the money lost to people who deposited in UK branches of this bank. The Chancellor is saying today that he will stand behind the deposits of these customers.

Þann 8. október var unnið að ýmsum aðgerðum til þess að koma hátt í 300 milljónum punda til dótturfélags Kaupþings Bretlandi, *Kaupthing Singer & Friedlander* (KSF), en það tókst ekki. Forstjóri breska fjármálaeftirlitsins, Hector Sants, óskaði eftir því að KSF yrði settur í greiðslustöðvun seinna um daginn. Sú aðgerð var þó ekki byggð á hryðjuverkalögunum heldur á lögum sem gilda á fjármálamarkaði og veita fjármálaeftirliti heimildir til að grípa inn í rekstur fjármálafyrirtækja.⁷ Daginn eftir kom Gordon Brown fram í viðtali á BBC og sagði þá m.a.:

What happened in Iceland is completely unacceptable. I've been in touch with the Icelandic prime minister. I said this is effectively illegal action that they have taken. We are freezing the assets of Icelandic companies in the United Kingdom where we can. We will take further action against the Icelandic authorities wherever that is necessary to recover the money.

[...]

But this is fundamentally a problem of an Icelandic-registered company, Icelandic-registered financial services authority – they have failed not only the people of Iceland, they have failed people in Britain.

Ummæli Brown þess efnis að kyrrsetning eigna íslenskra fyrirtækja vofi yfir eru ekki í samræmi við tilskipunina um frystingu eigna Landsbankans. Hún kveður ekki á um kyrrsetningu eigna neinna annarra íslenskra fyrirtækja eða íslenskra banka.

Síðar sama dag, þann 9. október, kom Brown fram í fréttum á sjónvarpsstöðinni Sky og sagði þá m.a.:

The issue is basically this. The Icelandic banks have collapsed, the Icelandic authorities have to take some responsibility for it. They cannot just default and say that they're going to take on none of the responsibility for what has happened.

[...]

But the responsibility for this lies fairly and squarely with the Icelandic authorities, and they have a duty in my view to meet the obligations that they owe to citizens who have invested from Britain in Icelandic banks.

⁵ The Landsbanki Freezing Order 2008, http://www.legislation.gov.uk/uksi/2008/2668/pdfs/uksi_20082668_en.pdf

⁶ Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001, http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/24/pdfs/ukpga_20010024_en.pdf

⁷ Sjá til dæmis First Supervisory Notice frá FSA til KSF: <http://www.fsa.gov.uk/pubs/final/ksf.pdf>

2.4 Kaupþing í fang FME og neyðarlög eru sett

Á Íslandi gekk líka ýmislegt á og Fjármálaeftirlitið (FME) greip inn í rekstur Kaupþings banka hf þann 9. október og þar með var síðasti af stóru viðskiptaböðkunum þremur fallinn. Yfirtaka Kaupþings var gerð á grundvelli laga nr. 125/2008 um heimild til fjárveitingar úr ríkissjóði vegna sérstakra aðstæðna á fjármálamarkaði o.fl., sem í daglegu tali hafa verið nefnd neyðarlögin. Í tilkynningu frá Fjármálaeftirlitinu kom fram að þessi ákvörðun hefði verið tekin í kjölfar þess að stjórn Kaupþings fór þess á leit við stofnunina að hún tæki yfir vald hluthafafundar. Fram kom að stjórn Kaupþings hefði að auki sagt af sér. Í skýrslu breskrar þingnefndar um íslenska bankahrunið má finna vangaveltur þess efnis að beiting hryðjuverkalaganna hafi haft áhrif á fall Kaupþings.⁸

2.5 Landsbankinn á lista breska fjármálaráðuneytisins

Landsbankinn fór á lista yfir aðila sem beittir höfðu verið viðurlögum skv. lögum um varnir gegn hryðjuverkum, glæpum og um öryggi þann 10. október eins og skjáskotið til hliðar sýnir. Landsbankinn var á listanum fram til 22. október 2008 þegar breska fjármálaráðuneytið breytti uppsetningu listans með þeim hætti að Landsbankinn var settur í sérstakan flokk neðar á vefsíðunni. Sá flokkur innihélt upplýsingar um frýstingu eigna sem ekki byggðist á viðurlögum vegna hryðjuverka.

Laugardaginn 11. október 2008 barst sendiráði Íslands í London yfirlýsing þess efnis að ákvörðun á grundvelli laganna um varnir gegn hryðjuverkum, glæpum og um öryggi næði einungis til Landsbankans en ekki til annarra íslenskra fyrirtækja. Það leið hins vegar langur tími áður en íslensk fyrirtæki gátu aftur fengið fjármuni flutta í gegnum breska banka þar sem bresk stjórnvöld birtu þessa yfirlýsingu ekki opinberlega.

Nánar er fjallað um sérleyfi og útskýringar sem gefnar voru út í tilskipuninni í kafla 5 sem fjallar um erlenda greiðslumiðlun hér að aftan.

Tildrög beitingar hryðjuverkalaganna og atburðirnir sem fylgdu strax í kjölfarið eru vel skráðir í skýrslu Rannsóknarnefndar Alþingis. Ennfremur hefur Bríet Konráðsdóttir ritað BA-ritgerð sem rekur ýmsa þætti málsins ítarlega.⁹

2.6 Hvernig var hægt að styðjast við „hryðjuverkalög“

Hin svonefndu hryðjuverkalög kallast á ensku *Anti-Terrorism, Crime and Security Act 2001*. Í skýrslu breskrar þingnefndar um íslenska bankahrunið kemur fram að þessi lög geti verið notuð þrátt fyrir að ekki sé verið að beita þeim beint gegnum hryðjuverkum heldur einnig til að vernda efnahag Bretlands.¹⁰ Lögunum má beita þegar breska fjármálaráðuneytið telur breskan efnahag eða hluta hans



Mynd 1 A vefsíðu breskra stjórnvalda er að finna lista yfir þá aðila sem beittir eru viðurlögum samkvæmt lögum um varnir gegn hryðjuverkum, glæpum og um öryggi. Að ofan er skjáskot af síðunni frá 10. október 2008.

⁸ House of Commons Treasury Committee – Banking Crisis: The impact of the failure of the Icelandic Banks, Fifth Report of Session 2008-09 bls. 20-21

⁹ Bríet Konráðsdóttir, *Icesave-deila Íslendinga og Brets*, B.A. ritgerð við Stjórnmálafræðideild Háskóla Íslands, júní 2009. Sjá, <http://hdl.handle.net/1946/3657>.

¹⁰ House of Commons Treasury Committee – Banking Crisis: The impact of the failure of the Icelandic Banks, Fifth Report of Session 2008-09 bls. 24

hafa orðið fyrir eða kunni að verða fyrir tjóni af völdum erlendra stjórnvalda eða íbúa lands utan Bretlands.¹¹

Í skýrslunni telur nefndin að hryðjuverkalögin hafi haft afleiðingar fyrir íslensk yfirvöld þegar þau reyndu að halda fjármálakerfi landsins gangandi. Nefndin hvetur breska fjármálaráðuneytið til að meta hvort það sé viðeigandi að nota þessa löggjöf í svipuðu tilviki í framtíðinni þar sem löggjöfin veiti þeim sem fyrir henni verða ákveðin stimpil (e. stigmatize) og mildari löggjöf væri meira viðeigandi.¹²

2.7 Lánshæfi Íslands

Lánshæfiseinkunnir íslenska ríkisins voru með neikvæðum horfum hjá lánshæfismatsfyrirtækjunum í aðdraganda falls bankanna. Þann 30. september lækkuðu *Standard and Poor's*¹³, *Fitch Ratings*¹⁴ og japanska matsfyrirtækið *R&I*¹⁵ lánshæfiseinkunnir íslenska ríkisins, og *Moody's* sagði neikvæðar horfur á lánshæfiseinkunnum.¹⁶ Fitch Ratings sendi frá sér greiningu á lánshæfi ríkissjóðs Íslands þann 6. október þar sem ástæður lækkunar á einkunnum eru raktar og einkum vísað til mikillar kerfisáhættu.¹⁷

Þann 7. október lækkaði *Standard and Poor's* einkunnirnar en segir þær stöðugar og færir þær úr athugunarflokki.¹⁸ Þann 8. október lækkaði Fitch lánshæfiseinkunnir ríkissjóðs Íslands fyrir langtímaskuldbindingar úr *A-* í *BBB-* eða um 3 flokka.¹⁹ Í tilkynningunni Fitch segir:

Iceland faces a very severe recession which will result in a further deterioration in banks' domestic assets, while it remains uncertain as to the extent that the sovereign can distance itself from the foreign liabilities of failing Icelandic banks.

Frekari lækkunir á lánshæfiseinkunnum hagkerfisins eru boðaðar takist ekki að setja saman trúverðuga efnahagsstefnu fyrir landið og er sérstaklega minnst á Alþjóðagjaldeyrissjóðinn í því sambandi.

Moody's lækkaði líka lánshæfiseinkunn Íslands úr *A1* í *Aa1* eða um 3 flokka.²⁰ Í umfjöllun sinni segir fyrirtækið að fall bankanna hafi valdið gríðarlegu en jafnframt óvissu tjóni – heildartjónið ráðist af því hversu vel ríkisstjórnin nái að höndla ástandið. Skuldir þjóðarinnar muni hækka en eignir rýrna. Þá er minnst á 3 mismunandi leiðir sem ríkið geti farið og mögulegan skaða í hverju tilviki. Matsfyrirtækin minnst ekki á hryðjuverkalögin, enda voru þau sett þennan sama dag og ekki ljóst hvort þau lágu fyrir þegar ákvörðun um lækkun einkunnanna var tekin. Þau nefna frekar efnahagslega og pólitíska áhættu við fall fjármálakerfisins og stöðu ríkisins til að takast á við vandamálin sem blöstu við.

Þann 14. október staðfesti *Moody's* einkunnagjöf sína frá 8. október en í greiningu er hvergi minnst á hryðjuverkalögin þó þau hafi þá verið í gildi í sex daga.²¹

Línurit yfir þróun skuldatryggingaálags íslenska ríkisins er að finna í viðauka VII.

¹¹ House of Commons Treasury Committee – Banking Crisis: The impact of the failure of the Icelandic Banks, Fifth Report of Session 2008-09 bls. 20

¹² House of Commons Treasury Committee – Banking Crisis: The impact of the failure of the Icelandic Banks, Fifth Report of Session 2008-09 bls. 23

¹³ <http://www.sedlabanki.is/?PageID=13&NewsID=1853>

¹⁴ <http://www.sedlabanki.is/?PageID=13&NewsID=1857>

¹⁵ <http://www.sedlabanki.is/?PageID=13&NewsID=1855>

¹⁶ <http://www.sedlabanki.is/?PageID=13&NewsID=1859>

¹⁷ <http://www.sedlabanki.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=6476>

¹⁸ <http://www.sedlabanki.is/?PageID=13&NewsID=1872>

¹⁹ Fitch downgrades Iceland to 'BBB-' frá 8. október 2008, sjá <http://sedlabanki.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=6488>

²⁰ Moody's downgrades Iceland's ratings to A1 from Aa1; frá 8. október 2008, sjá

<http://sedlabanki.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=6484>

²¹ <http://www.sedlabanki.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=6501>

3. Erlend umfjöllun

Umfjöllun erlendra fjölmiðla um Ísland og vandræði fjármálakerfisins fór að rata á síður og í fréttatíma almennra fjölmiðla eftir að ríkið tók bankana yfir. Hér á eftir er rakin fréttumfjöllun í erlendum miðlum, aðallega breskum, frá 8. október, þeim degi sem hryðjuverkalögunum var beitt og síðan áfram dagana og vikurnar þar á eftir. Að mati margra viðmælanda okkar gerðu neðangreindar yfirlýsingar illt verra og mögnuðu áhrif hryðjuverkalaganna á íslensk fyrirtæki.

8. október 2008

Töluvert var fjallað um Ísland og íslenska bankakerfið í fréttum en hryðjuverkalögin voru ekki áberandi í þeirri umfjöllun. Fyrstu fréttirnar sem bárust af Landsbankanum og Íslandi snerust aðallega um hversu miklum fjármunum bresk sveitarfélög, stofnanir og aðrir myndu tapa á falli Landsbankans. Einnig var töluvert vitnað til þeirra Alistair Darling fjármálaráðherra og Gordon Brown forsætisráðherra. Megininntak orða þeirra var að Bretar myndu beita harkalegum aðgerðum til að „endurheimta peningana“. Þeir lögðu einnig áherslu á að Bretar væru að gera allt sem í þeirra valdi stæði til þess að Ísland myndi ekki komast upp með að hlaupast á brott frá skuldum sínum með ólöglegum hætti. Dæmi um slíka umfjöllun er:²²

Mr Darling said: „The Icelandic government have told me, believe it or not, they have no intention of honouring their obligations there“ and he vowed to stand by savers. „We are pursuing Iceland and we will pursue it vigorously to make sure that we get the money due to us back.“ Mr. Darling added.

Fjármálaráðherrann breski minnst ekki orði á Landsbankann en beinir harkalegum orðum sínum að íslensku ríkisstjórninni og landinu í heild. Í sömu frétt var haft eftir Gordon Brown:

„We are taking legal action against the Icelandic authorities, to recover the money lost to people who deposited in UK branches of its banks“

Í fréttinni er minnst á Landsbankann og Kaupþing en þegar vitnað er í ráðamennina og lagt út frá því sem þeir segja er orðunum beint að íslenskum yfirvöldum og ýjað að ábyrgð íslenskra yfirvalda á útibúum íslenskra banka í Bretlandi. Þetta er dæmigert fyrir framsetningu fréttar af þessum málum þennan dag.

9. október 2008

Fréttamiðlar í Bretlandi beindu áfram sjónum sínum að mögulegu tapi breskra sveitarfélaga og aðgerðum sem myndu fylgja í kjölfarið vegna tjóns sem rekja mætti til íslensku bankanna og minnstust í því sambandi á hryðjuverkalögin.²³

The Government used anti-terrorism powers to freeze an estimated £ 4 billion of British financial assets in Landsbanki, Icesave's parent bank. A spokesman for the Treasury said that the 2001 Anti-Terrorism, Crime and Security Act was invoked as a „precautionary measure“.

Ennfremur beindu þeir spjótum sínum að íslenskum stjórnvöldum og lýsa stirðum samskiptum þjóðanna.

10. október 2008

Umfjöllun fréttamiðla um íslensku bankana og aðgerðir Breta til að ná sínu til baka jókst enn frekar þann 10. október og tónninn harðnar frekar en hitt.²⁴ Vitnað er til orða Gordon Brown um að hann lofi bresku þjóðinni að taka hart á málinu. Ennfremur er tekið fram að breska ríkið hafi fryst

²² <http://news.sky.com/skynews/Home/Business/Brown-Vows-Legal-Action-To-Get-Icesave-Money-Back/Article/200810215115809?>

²³ <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/politics/article4910126.ece>

²⁴ <http://edition.cnn.com/2008/BUSINESS/10/10/britain.iceland.banks/index.html?iref=allsearch>

eignir íslensku bankanna. Í fyrstu fjalla fréttir um Landsbankann að mestu en síðan kemur forsætisráðherrann fram í fréttum og segir.²⁵

„We are freezing the assets of Icelandic companies in the United Kingdom where we can. We will take further action against the Icelandic authorities wherever that is necessary to recover money.“

Síðan bætir Brown við:

„This is fundamentally a problem with the Icelandic-registered financial services authority - they have failed not only the people of Iceland, they have failed people in Britain.“

Samkvæmt orðum breska forsætisráðherrans eru eignir íslenskra fyrirtækja kyrrsettar og í tilvitnuðum orðum er enginn greinarmunur gerður á Landsbankanum og öðrum fyrirtækjum. Af orðum forsætisráðherrans mátti álykta að öll íslensk fyrirtæki hafi verið sett undir sama hatt hvað hryðjuverkalögin varðar, þar viðskiptahindranir sem þar við eiga og þau ströngu viðurlög sem gilda við brotum. Þessi ummæli enduróma í breskum fréttum og alþjóðlegum fréttamiðlum. Brown bætir því við að bresk yfirvöld muni ganga eins langt og þarf til að ná fjármunum til baka.

Annars var fréttaumfjöllunin ekki sérlega markviss þennan dag, jafnvel ruglingsleg, þar sem oft er lítil greinarmunur gerður á íslensku bönkunum, útibúum þeirra, íslenskum yfirvöldum, íslenska ríkinu og íslensku þjóðinni. Deilur þjóðanna við útfærslu íslensku landhelginnar voru rifjaðar upp og ástandið sagt helst minna á það sem ríkti þegar þorskastríðin stóðu sem hæst. Þannig ber frétt á vef breska ríkisútvarpsins fyrirsögnina: *Britain v Iceland: Fish now finance*.²⁶

Bandaríska blaðið New York Times birti á heimasíðu sinni frétt sem hófst á orðunum:²⁷

So far, there is no sign that the British Navy might be steaming toward Iceland — something that happened regularly from the 1950s to the '70s, when Britain and Iceland clashed over fishing rights. But the words being exchanged between London and Reykjavik are the most bellicose since the so-called cod wars.

Umfjöllunin heldur áfram að vera villandi og því er áfram haldið fram að jafnframt því að frysta eignir Landsbankans hóti Bretar því jafnframt að hið sama verði gert við önnur íslensk fyrirtæki.²⁸ Út frá misvönduðum fréttaflutningi sem oft á tíðum er í dálitlum æsifréttastíl er því erfitt að lesa hvað gerðist í raun og veru, hvaða ákvarðanir hafa verið teknar og hvaða takmarkanir á viðskiptum eiga við í raun og veru. Til dæmis hafa fréttamiðlar enn eftir Gordon Brown að hann sé vel tilbúinn til að nota hryðjuverkalög til að frysta eignir íslenskra fyrirtækja í Bretlandi til að verja eignir Breta.²⁹

In unusually aggressive terms last night, the prime minister said he was willing to use anti-terrorism legislation to freeze the assets of other Icelandic companies operating in Britain in an effort to recoup the lost money.

[...]

„What happened in Iceland is completely unacceptable,“ said Brown. „I've spoken to the Icelandic prime minister, I have told him this is effectively an illegal action that they have taken. We are freezing the assets of Icelandic companies in the UK where we can. We will take further action against the Icelandic authorities where necessary to recover the money.“

Bloomberg gagnaveitan veitir bæði markaðsgögnum og fréttum af fjármálalífi um allan heim og er líklega mikilvægasti miðillinn á því sviði. Bloomberg veitir hins vegar ekki bara fréttum heldur hafa þeir á sínum snærum blaðamenn sem skrifa fréttir í nafni Bloomberg. Tilölulega yfirveguð frétt birtist þar um hádegi að New York tíma, eða síðdegis í London.³⁰

²⁵ http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/7662027.stm

²⁶ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7662827.stm>

²⁷ <http://www.nytimes.com/2008/10/11/business/worldbusiness/11icebank.html?scp=7&sq=landsbanki&st=nyt>

²⁸ <http://www.thesun.co.uk/sol/homepage/news/money/article1791374.ece>

²⁹ <http://www.guardian.co.uk/business/2008/oct/10/banking-creditchurch>

³⁰ <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=a9R6kEktPff0>

While the freezing order was obtained by the U.K. government under the Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001, Britain agreed to drop references to „terrorism,“ said Haukur Olafsson, the second-ranking official at Iceland's embassy in London. Some lawyers had questioned whether the dispute was the appropriate use of legislation designed to combat crime.

Í fréttinni er talað um að hryðjuverkalögum hafi verið beitt gagnvart Landsbankanum en viðskiptavinir bankans ættu að geta haft aðgang að reikningum sínum. Önnur fyrirtæki ættu því að geta starfað á eðlilegan hátt. Síðan er vitnað til lögfræðings sem sérhæfir sig opinberri stjórnsýslu:

Steve Grosz, a London-based lawyer at Bindmans LLP who specializes in public and administrative law, said that while the government is on „reasonable footing“ because there was a public interest in using the terror legislation, politicians may not have intended it to be used for commercial purposes.

[..]

„I think Parliament would have been surprised to be told that the power would be used in the context of financial crisis,“ Grosz said.

Þessi frétt er vísir að því að næstu daga fóru að birtast fréttir og fréttatengdir pistlar þar sem þeirri skoðun er lýst að Bretar hafi farið offari með beitingu hryðjuverkalaganna.

Bandaríska fréttastofan CNN birti þennan dag frétt um málið þar sem eftirfarandi kemur fram:³¹

The British government has frozen British assets in Icelandic banks, and British Prime Minister Gordon Brown has vowed legal action against Iceland to ensure British savers get their money back.

[..]

„This is entirely the responsibility of the Icelandic authorities,“ Brown said late Thursday. „They have defaulted and they have done so in a way which is unacceptable to Britain.“

Hér segir breski forsætisráðherrann ranglega að greiðslufall hafi orðið af hálfu íslenskra yfirvalda. Greiðslufall ríkja er jafnan afdrifaríkt og hefur verið fátítt á Vesturlöndum síðustu áratugi.³²

15. október 2008

Þann 15. október voru fréttirnar enn æðimargar þar sem enn var klifað á fjandskap á milli þjóðanna.

Í einhverjum tilfellum mátti þó greina samúð með málstað Íslendinga sem virðist að einhverju leyti að þakka viðbrögðum Íslendinga sem voru farnir að láta heyra í sér. Meginartilboðin voru *Íslendingar eru ekki hryðjuverkamenn* og að *Gordon Brown væri að beita of harkalegum aðgerðum gegn Íslenskum almenningi*. Þessi skilaboð bárust frá íslenskum ráðamönnum en einnig frá íslenskum almenningi sem túlkuðu viðbrögð íslensku þjóðarinnar. *[T]hey treated us like terrorists* var haft eftir óþekktum en reiðum Íslendingi í frétt á BBC sem bar yfirskriftina *Iceland: Britain's unlikely new enemy*.³³

Reiði og vanþóknun íslensku þjóðarinnar yfir því sem almenningi á Íslandi þótti skammarleg meðferð Breta var því farin að rata í breska fjölmiðla. Dálkahöfundur *The Sunday Times* Daniel Hannan skrifaði pistilinn: *Gordon Brown's raid on Iceland was cowardice, not courage. The use of anti-terrorism law against a friendly country was appalling*.³⁴ Fleiri raddir lýstu yfir óánægju sinni með framgöngu Gordon Brown sem hefði tekið of hart á herlausri þjóð.

Hins vegar voru enn fjölmargar fréttir skrifaðar um upphæðirnar sem Landsbankinn skuldaði breskum sveitarfélögum, hversu illa þau væru mögulega stödd og til hvaða aðgerða þyrfti að grípa til að takmarka tjónið.

³¹ <http://edition.cnn.com/2008/BUSINESS/10/10/britain.iceland.banks/index.html?iref=allsearch>

³² Sovereign Debt and Debt Restructurings: Historical Overview, <http://mitpress.mit.edu/books/chapters/0262195534chap1.pdf>

³³ http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7667920.stm

³⁴ http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/columnists/guest_contributors/article4943712.ece

22. október 2008

Viku seinna voru fréttamiðlar byrjaðir að fjalla um Icesave-reikningana af meiri yfirvegun og þeim lýst nákvæmar en áður. Í fréttum voru málavextir tíundaðir af meiri nákvæmni og Icesave deilan betur útskýrð.³⁵ Fjallað var um að íslensku bankarnir hafi boðið háa vexti sem heilluðu breskan almenning en einnig breskar stofnanir og sjóði. Algengt viðkvæði var að við fall bankanna hafi Íslendingar gert lítið til að standa við skuldbindingar sínar á breskri grund. Því væri réttlætjanlegt að beita hryðjuverkalögunum á Íslendinga.³⁶

24. október 2008

Sjálfsprottin herferð Íslendinga undir slagorðinu „We are not terrorists“ náði eyrum einhverra fjölmiðla næstu daga.³⁷ Herferðin fólst í því að teknar voru myndir af íslenskum borgurum sem báru skilti sem stóð á *I am not a terrorist Mr. Brown* eða einhver ámóta skilaboð. Fjallað var um að Íslendingar, herlaus þjóð, væru að rísa upp og vildu ekki sitja undir hryðjuverkastimpli bresku ríkisstjórnarinnar – þar sem beiting hryðjuverkalaganna var hermd upp á forsætisráðherrann Gordon Brown framar öðrum.³⁸

1. nóvember 2008

Í byrjun nóvember voru aðferðir Breta við að frysta eignir Landsbankans með vísan til hryðjuverkalaganna kallaðar óhefðbundið skref með þeim afleiðingum að Ísland hafi verið flokkað sem hryðjuverkaríki.

The troubles between the countries began three weeks ago when Britain took the extraordinary step of using its 2001 anti-terrorism laws to freeze the British assets of a failing Icelandic bank. That appeared to brand Iceland a terrorist state.

Þá er sagt frá því að setning laganna hafi gert mjög slæma stöðu enn verri:³⁹

No one disputes that Iceland's economic troubles are largely the country's fault. But there may be more to the story, at least in the view of Iceland's government, its citizens and even some outsiders. As grave as their situation already was, they say, Britain — their old friend, NATO ally and trading partner — made it immeasurably worse.

10. nóvember 2008

Í nóvember fækkar einstökum fréttum um afmarkaða hluta deilunnar. Í stað þess birtast fleiri yfirlitsgreinar þar sem atburðirnir eru raktir, stundum á skáldlegan og innblásinn hátt. Greinarnar tíunda forsöguna, frá stofnun innlánsreikninga íslensku bankanna, og rekja atburðina í kringum beitingu hryðjuverkalaganna og hótanir Brown um að fara í mál við íslenska ríkið vegna deilunnar.⁴⁰

³⁵ <http://www.thisismoney.co.uk/money/saving/article-1645604/Landsbanki-Guernsey-savers-cry-foul.htm>

³⁶ <http://www.bu.edu/today/node/7685>

³⁷ <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1080233/Icelanders-hit-Brown-freezing-banks-assets-We-terrorists-campaign.html>

³⁸ <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/who-are-you-calling-terrorists-mr-brown-971471.html>

³⁹ http://seattletimes.nwsource.com/html/nationworld/2008340544_iceland02.html

⁴⁰ <http://www.guardian.co.uk/money/2008/nov/10/credit-crunch-savings-icesave>

4. Áhrifin á fyrirtækin

Áður en hafist var handa við að taka viðtöl við fyrirtækin sjálf var rætt við hagsmunasamtök í atvinnulífinu til þess að afla vísbendinga um hvar væri rétt að spyrja ítarlegar út í áhrif beitingar hryðjuverkalaganna. Forsvarsmenn þeirra bentu fljótlega á að erlend greiðslumiðlun og niðurfelldir gjaldfrestir væru þættir sem grafast þyrftu fyrir um en að öðru leyti voru áhrifin óljósari að þeirra mati. Nánar er fjallað um viðtölin og framkvæmd könnunar á meðal stærstu fyrirtækja landsins í viðauka I.

Hér er farið yfir helstu niðurstöður og þær ályktanir sem draga má af samtölum við fyrirtækin.

4.1 Hryðjuverkalögin og þáttur þeirra

Dagana áður en hryðjuverkalögunum var beitt gekk mikið á í alþjóðlegu fjármálalífi og ekki síður í íslensku fjármála- og þjóðlífi eins og áður var tíundað. Það er því ekki að undra að í viðtölum við forsvarsmenn fyrirtækja er það rauður þráður að erfitt sé að skilja setningu hryðjuverkalaganna – og áhrif þeirra einna og sér – frá því sem gerðist dagana og vikurnar í kring. Allt gerðist nánast í sömu mund; gjaldmiðillinn veiktist, viðskiptabankarnir féllu, neyðarlög voru sett, greiðslur til útlanda stöðvuðust, lánshæfi Íslands var lækkað, höft voru sett á fjármagnsflutninga – og hryðjuverkalögunum var beitt.

Ein helsta niðurstaðan úr viðtölum við fyrirtækin er að þau eiga í miklum erfiðleikum með að skilja þátt beitingar hryðjuverkalaganna frá öllu því sem gekk á þessa daga og vikur í september og október 2008. Forsvarsmönnum fyrirtækjanna var flestum ljóst að beiting hryðjuverkalaganna hafði áhrif á a.m.k. einhverja þessara þátta en með hvaða hætti vafðist fyrir þeim.

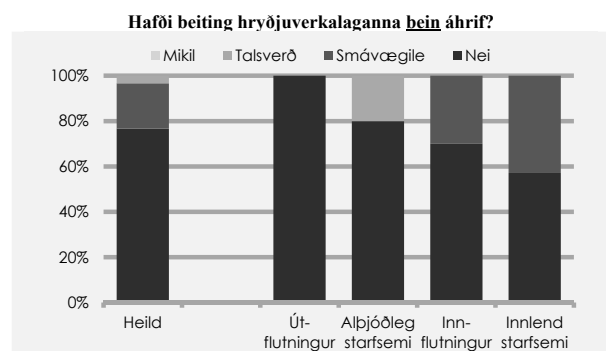
Staðlaður spurningalisti var búinn til áður en fyrirtækin voru heimsótt í því augnamiði að safna samræmdum tölfræðiupplýsingum til greiningar. Listann má finna í viðauka II. Þessi óljósa hugmynd um orsakir og afleiðingar atburða í október 2008 gerði það að verkum að erfiðara var að skilja heildarmyndina með stöðluðum spurningalistum eingöngu. Þannig kenndu sumir stjórnendur hryðjuverkalögunum nánast alfarið um vissa þætti, svo sem vandræði í greiðslumiðlun, á meðan aðrir gerðu sér ekki grein fyrir slíkri tengingu. Þetta krafðist þess að meðfram spurningalistunum varð að grípa til óformlegri gagnaöflunar. Stöðluðu spurningar gáfu mikilvægar niðurstöður en þeim þurfti að fylgja eftir og leita upplýsinga með óformlegri samtölum. Hér fyrir neðan er fyrst hugað að niðurstöðum úr stöðluðu spurningalistunum en síðan er fjallað á almennari hátt um viðtölin.

4.2 Bein og óbein áhrif beitingar hryðjuverkalaganna

Bein áhrif

Þegar kannað var hvort beiting hryðjuverkalaganna hefði með beinum hætti haft áhrif á fyrirtækin, t.d. með því að sendingar stöðvuðust eða hætt var við viðskipti með tilvísun til þeirra, sögðust þau flest svo ekki vera. Ef litið er til heildarúrtaksins segja um 77% fyrirtækjanna að beinu áhrifin hafi verið engin eins og sjá má á myndinni til hliðar. Um tuttugu prósent fyrirtækjanna segja að beinu áhrifin hafi verið smávægileg og um 3% að þau hafi verið talsverð.

Úrtak fyrirtækjanna er ekki stórt og því



Mynd 2 Dreifing svara hjá fyrirtækjunum við spurningunni um hvort beiting hryðjuverkalaganna hafi haft bein áhrif á fyrirtækið. Dreifingin er sýnd fyrir öll fyrirtækin og eftir því á hvaða mörkuðum þau starfa.

vart tölfræðilega marktækt að skipta þessum fyrirtækjum upp eftir eðli þeirra og kanna hvort niðurstöðurnar eru ólíkar fyrir fyrirtæki með ólíka starfsemi. Það var að engu að síður gert eins og sjá má myndinni til hliðar. Þessir útreikningar gefa því frekar vísbendingar sem varast ber að oftúlka. Ef nánar er lítið á slíka grófa flokkun, en flokkunin er nánar skýrð í viðauka III, telja öll fyrirtæki sem lentu í hópnum útflutningsfyrirtæki þau hafi ekki orðið fyrir beinu tjóni af beitingu hryðjuverkalaganna. Samkvæmt þeim kærðu viðskiptavinirnir sig kollótta í mörgum tilfellum svo lengi sem þeir fengu sínar vörur afhentar. Fyrirtæki þar sem reksturinn einkennist mest af alþjóðlegri starfsemi, þó að sönnu sé oft stór hluti innlendur, bera sig líka vel en um 80% þeirra telja beinu áhrifin hafa verið lítil sem engin en einhver talsverð. Fleiri innflutningsfyrirtæki telja áhrifin hafa verið einhver, eða um 30% - 70% þeirra telja áhrifin hafa verið engin. Ríflega 40% fyrirtækja þar sem reksturinn byggist mest á innlendri starfsemi telja áhrifin hafa verið smávægileg. Það ber að taka það fram að þótt fyrirtækin stundi ekki inn- eða útflutning sem kjarnastarfsemi þurfa þau oft bæði að flytja inn vörur og þjónustu fyrir eigin starfsemi og stunda jafnvel inn- eða útflutning sem hliðargrein enda starfsemi þeirra margþætt.

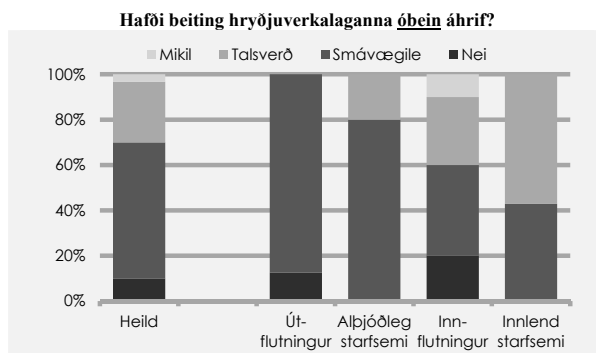
Óbein áhrif

Þegar talið berst að óbeinum áhrifum beitingar hryðjuverkalaganna breytist myndin töluvert. Nánar er fjallað um hvers eðlis þessi óbeinu áhrif voru að mati fyrirtækjanna í kafla 4.4.

Einungis um 10% fyrirtækjanna telja sig ekki hafa orðið fyrir neinum óbeinum áhrifum af beitingu neyðarlaganna. Um 60% telja sig hafa orðið fyrir smávægilegum áhrifum, ríflega fjórðungur talsverðum og um 3% miklum óbeinum áhrifum.

Ef lítið er til skiptingar fyrirtækjanna – með sömu tölfræðilegu fyrirvörum og áður – er mynstrið svipað og áður. Þ.e. áhrifin eru minnst á útflutningsgreinarnar en telja um 90% þeirra að óbein áhrif hafi verið smávægileg. Öll fyrirtæki í alþjóðlegri starfsemi urðu fyrir einhverjum áhrifum, þar af um 20% talsverðum en afgangurinn smávægilegum. Um 10% innflutningsfyrirtækja urðu fyrir miklum áhrifum, um 30% talsverðum og 40% smávægilegum. Óbeinu áhrifin urðu mest hjá fyrirtækjum með innlenda starfsemi, þar sem um 60% urðu fyrir talsverðum áhrifum en um 40% smávægilegum. Þetta kann að koma á óvart en líkt og áður sagði er oft erfitt að lýsa fjölþættri starfsemi fyrirtækjanna á einfaldan hátt.

Þeir stjórnendur fyrirtækja sem rætt var við svöruðu spurningunum út frá sinni eigin reynslu. Þeir höfðu oft óljósa hugmynd um hvort eða hvernig neyðarlögin höfðu áhrif á aðra þætti, t.d. greiðslumiðlun og niðurfellda gjaldfresti en um þá þætti er nánar fjallað síðar í skýrslunni.



Mynd 3. Dreifing svara hjá fyrirtækjunum við spurningunni um hvort beiting hryðjuverkalaganna hafi haft óbein áhrif á fyrirtækið. Dreifingin er sýnd fyrir öll fyrirtækin og eftir því á hvaða mörkuðum þau starfa.

4.3 Áhrif og tjón

Það var með ráðum gert að fyrirtækin voru spurð opinna spurningar fyrst um áhrif en ekki beint um tjón. Væntingar stóðu til þess að með opnari spurningu fyrst væri hægt að fá stjórnendur til að velta áhrifum af beitingu hryðjuverkalaganna í víðu samhengi fyrir sér. Í kjölfarið fylgdu síðan spurningar um fjárhagslegt tjón sem fyrirtækið hefði orðið fyrir vegna þessara hugsanlegu áhrifa. Fyrirsvarsmenn gátu þar valið hvort þeir áætluðu tjónið ekkert, innan við 1, 10 eða 100 milljónir eða yfir 100 milljónum kr. Þeir gátu jafnframt tiltekið tjónið nánar ef þeir treystu sér til.

Það kom hins vegar á daginn að stjórnendur annað hvort tóku fyrir að nokkurt tjón mætt rekja beint til beitingar hryðjuverkalaganna eða að það væri ekki hægt að meta það. Niðurstöðurnar hvað varðar fjárhagslegt tjón vegna óbeinna áhrifa voru afgerandi á þann hátt að um 83% sögðu ekki mögulegt að meta óbeint fjárhagslegt tjón en 17% sögðu ekkert fjárhagslegt tjón hafa átt sér stað.

Dæmigert en skáldað viðkvæði forráðamanns fyrirtækis við beinu tjóni þá gæti það hljóðað á þessa leið:

Við stóðum auðvitað frammi fyrir miklum vanda sökum veikingar krónunnar og falli viðskiptabankans okkar auk alls annars sem gekk á í íslensku efnahagslífi. Beiting hryðjuverkalaganna bætti þar ekki úr skák en hafði ekki mikil bein áhrif á okkur, ef til vill einhver óbein. Með mikilli vinnu og þrautseigju hlutaðeigandi starfsmanna náðum við að bjarga málunum fyrir horn og skýra málin fyrir okkar viðskiptavinum. Þar byggðum við á reynslu okkar og löngum og farsælum viðskiptasamböndum.

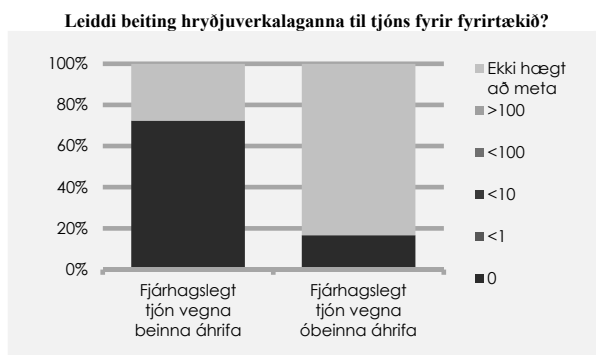
4.4 Umræður í kjölfar spurningalistans

Begar viðtölin voru tekin var staðlaði spurningalistinn lagður til grundvallar í fyrri hluta viðtalsins. Í upphafi var atburðarásin iðulega rifjuð upp og stjórnendur spurðir í framhaldi af því um lagabeitinguna og áhrifin á fyrirtækið. Í kjölfarið var kafað dýpra í þá þætti sem stjórnendur nefndu, tekin dæmi og rætt um fjárhagslegt tjón ef hægt var að benda á það. Ef stjórnendur nefndu ekki þætti eins og erlenda greiðslumiðlun eða tapaða gjaldfresti voru þeir spurðir sérstaklega út í þá þætti og reyndust þeir oft hafa haft áhrif á fyrirtækið þótt stjórnendur gerðu sér stundum óljósa grein fyrir tengslum þessara þátta við beitingu hryðjuverkalaganna.

Að því loknu varð viðtalið óformlegra og reynt var að ganga eftir ýmsum viðhorfum, atburðum, ákvörðunum og öðru slíku sem tengdust fyrirtækinu, beitingu hryðjuverkalaganna sérstaklega og „hruninu“ í víðara samhengi. Einnig var rætt um orðspor fyrirtækisins og íslensks efnahagslífs og áhrif hryðjuverkalaganna á það. Oft spunnust mjög áhugaverðar umræður þar sem ýmislegt forvitnilegt kom í ljós sem skýrir heildarmyndina og ratar beint eða óbeint í þessa skýrslu.

Fyrirtækin vildu oftast ekki tala um bein áhrif vegna þess að þau gátu ekki vísað til samtala eða gagna um fjárhagslegt tjón þar sem kemur skýrt fram að ástæða tjónsins væri beiting hryðjuverkalaganna. Stjórnendur og starfsmenn nær allra fyrirtækja sem rætt var við þurftu að verja miklu af tíma sínum til þess að upplýsa erlenda birgja, þjónustuaðila og viðskiptavinum um ástandið á Íslandi. Upplýsingagjöfin var bæði almenn um ástandið á Íslandi – fjármálakerfið, efnahagslífið og stjórnmálaástandið – en einnig um áhrifin á fyrirtækið sjálft, rekstrarhorfur, bankþjónustu, greiðslumöguleika og þar fram eftir götunum.

Áhugaverðar frásagnir af hinum ýmsu „reddingum“ heyrðust hins vegar og oft virðist hurð hafa skolið nærri hælum. Tiltekin voru nokkur dæmi þar sem litlu mátti muna að stór fyrirtæki röknuðu



Mynd 4. Dreifing svara hjá fyrirtækjunum við spurningunni um hvort beiting hryðjuverkalaganna hafi leitt til beins eða óbeins tjóns hjá fyrirtækjunum.

upp vegna þess að þau gátu ekki fært til peninga sem þau áttu á reikningum til að greiða tiltölulega litla reikninga. Líkt og síðar er fjallað um má rekja tafir á slíkum millifærslum að stórum hluta til beitingar hryðjuverkalaganna. Viðkvæðið var hins vegar alltaf að með eljusemi og sterkum viðskiptasamböndum hafi viðkomandi fyrirtæki náð að bjarga sínum málum. Fyrirtæki hafa ekki horft til baka og metið fjárhagslegt tjón af völdum einstakra þátta hrunsins. Fyrirtækin sjá fram á að slíkt yrði mikil vinna sem myndi þó alltaf skila mjög óljósu svari sem myndi ekki nýtast fyrirtækinu til framtíðar.

Ef kafað var dýpra þá kom hinsvegar í ljós að fyrirtækin urðu fyrir óbeinum áhrifum af beitingu hryðjuverkalaganna með þeim hætti að þættir sem sneru beint að fyrirtækjunum mögnuðust eða snerust á verri veg. Þau atriði sem tíðast voru nefnd sem óbein áhrif, sem geta sannanlega leitt til beins tjóns sem og óbeins, eru:

1. Tafir og vandræði í erlendri greiðslumiðlun
2. Niðurfelling gjaldfresta hjá birgjum
3. Mannauður sem fór í að leita lausna og upplýsa hlutaðeigendur
4. Laskað orðspor

Nánar er fjallað um þessa þætti í næstu köflum.

4.5 Beint og óbeint tjón

Samkvæmt beiðninni til fjármálaráðherra var þess óskað að *fram kæmu meðal annars tölur um beint fjárhagslegt tjón fjörutíu stærstu inn- og útflutningsfyrirtækja landsins og [e]innig væri gagnlegt að skoða hvernig áðurnefndir aðilar meta óbeint tjón sem hlaut af aðgerðum Breta.*

Staðlaði spurningalistanum var stillt upp með það að markmiði að nálgast svör af þessu tagi. Þannig var byrjað víðar, fjallað um áhrif, og síðan var ætlunin að þrengja viðfangsefnið og beina athyglinni að kostnaðinum. Það er hins vegar önnur meginniðurstaða könnunarinnar að ekkert fyrirtækjanna sem rætt var við treysti sér til að meta kostnaðinn vegna þeirra óbeinu áhrifa sem talin eru upp að ofan – ekki einu sinni mjög gróflega – fyrir utan örfá sem sögðu beint tjón ekkert hafa verið.

Þar sem fyrirtækin sjálf treystu sér með engu móti að meta beint tjón þurfti að styðjast við magntölur, t.d. inn- og útflutning til landsins, vaxtakjör o.s.frv. til að áætla beint tjón eftir bestu getu. Það mat byggist engu að síður á viðtölunum og lýsingu forsvarsmannanna á þeim þáttum sem mestu réðu um. Sökum þeirrar aðferðafræði sem grípa þurfti til á matið frekar við um íslenskt atvinnulíf í heild fremur en bara þau allra stærstu. Matið er einnig háð mikilli óvissu háð, eins og nánar er rakið í köflunum hér á eftir, og skal því frekar líta til þess sem mat á stærðargráðu tjónsins.

Hvað varðar óbeina tjónið þá verður fjallað um það en mjög erfitt er að meta jafnvel stærðargráðu þess. Þá skal itrekað að beiting hryðjuverkalaganna er einn þáttur í flókinni atburðarás þar sem erfitt er að skilja hlut þeirra frá öðrum þáttum.

5. Tafir og vandamál í erlendri greiðslumiðlun

5.1 Seðlabankinn tekur við greiðslumiðlun

Flest þeirra fyrirtækja sem rætt var við lentu í vandræðum með erlenda greiðslumiðlun í kjölfar falls bankanna. Viðskiptabankarnir þrír og Sparisjóðabankinn höfðu séð um erlenda greiðslumiðlun fyrir íslensk fyrirtæki. Þegar bankarnir tóku að riða til falls fóru erlendir bankar að teyja greiðslur og við fall bankanna frystu erlendir bankar reikninga sem tilheyrðu íslensku bönkunum. Við svo búið bárust hvorki greiðslur til landsins erlendis frá né frá Íslandi til erlendra aðila.⁴¹

Vegna þessa má heita að þann 8. október 2008 hafi engar greiðslur borist til eða frá landinu. Það ástand varði þar til Seðlabankinn tók yfir alla erlenda greiðslumiðlun þann 10. október og uppfrá því fóru allar færslur, til og frá landinu, í gegnum hann. Samkvæmt samtölum við fyrirtækin og Seðlabankann var framkvæmdin hins vegar langt því frá jafn skilvirk og áður hafði verið, sérstaklega í fyrstu. Margir viðmælendur lýstu því hvernig það sem áður voru einföld greiðslufyrirmæli urðu nú að flóknu ferli þar sem senda þurfti reikning til Seðlabanka Íslands fyrir hverju einustu ósk um millifærslu. Síðan þurfti að fylgja því eftir við starfsmenn Seðlabankans að beiðnin yrði afgreidd. Eftir það tóku við útskýringar á ástandinu við erlenda viðskiptavinum þar sem reynt var að útskýra hvar greiðslan væri stödd og bið – bið sem jafnvel gat varað í 20 daga.

5.2 Áhrif á fyrirtækin

Innflutningsfyrirtæki og fyrirtæki í innlendri starfsemi

Innflutningsfyrirtækin stóðu frammi fyrir því að geta ekki sent greiðslur til útlanda með sama hætti og áður og oft töfðust þær. Ástæðu þess var oftast en ekki að leita hjá erlendum viðskiptabanka Seðlabankans eins og sjá má á . Af þessum sökum lenti nokkur fjöldi fyrirtækja í vanskilum hjá sínum birgjum – í nokkrum tilvikum í fyrsta skipti í sögu fyrirtækisins – þar sem greiðsla barst ekki fyrr en eftir gjalddaga reiknings.

Fyrirtækin lögðu mikið á sig til að útskýra ástandið á Íslandi sem skilaði árangri því innflutningsfyrirtækin mættu viðast skilningi hjá þeim sem biðu eftir greiðslum. Almenn virtu birgjar að ekki var við fyrirtækin sjálf að sakast þótt greiðslur töfðust og fyrirtækin telja almennt að til langs tíma hafi þau viðhaldið trausti þar sem viðskiptasambönd voru góð fyrir. Það breytti þó ekki afstöðu þeirra birgja sem fóru að krefjast fyrirframgreiðslu á vörum. Þannig voru vörur ekki sendar af stað fyrr en greiðsla hafði borist til erlenda birgjans, ekki var nóg að sýna kvittun um að greiðsla hafði verið send af stað frá Íslandi. Afstaða birgjanna er skiljanleg að því leyti að þeir höfðu brennt sig á skilvirkni greiðslukerfisins og vildu ekki eiga á hættu að greiðslan stöðvaðist einhvers staðar á leiðinni – þótt þeir treystu skilvísi greiðandans.

Útflutningsfyrirtæki og fyrirtæki með alþjóðlega starfsemi

Fyrirtæki í útflutningi lentu í vandræðum með að fá greiðslur frá erlendum viðskiptavinum til Íslands. Það olli því að íslensku útflutningsfyrirtækin lentu í vandræðum með að borga innlendum birgjum á umsömdum tíma. Það mætti þó skilningi hér innanlands þar sem íslensk fyrirtæki gerðu sér grein fyrir þeim töfum sem voru á greiðslumiðlun til landsins.

Einhver útflutningsfyrirtæki telja, þótt þau hafi ekki sannanir fyrir því, að sumir erlendir viðskiptavinir hafi nýtt sér þetta ástand til að draga að senda greiðslur til Íslands. Þótt erlendu fyrirtækin kunni að hafa talið það áhættusamt að senda greiðslur til Íslands er talið líklegt að sum þeirra hafi einfaldlega séð sér leik á borði og fengið vexti á reiðufé nokkrum dögum lengur en ella án nokkurra afleiðinga. Þá eru dæmi þess að erlendum fyrirtækjum hafi verið neitað af erlendum

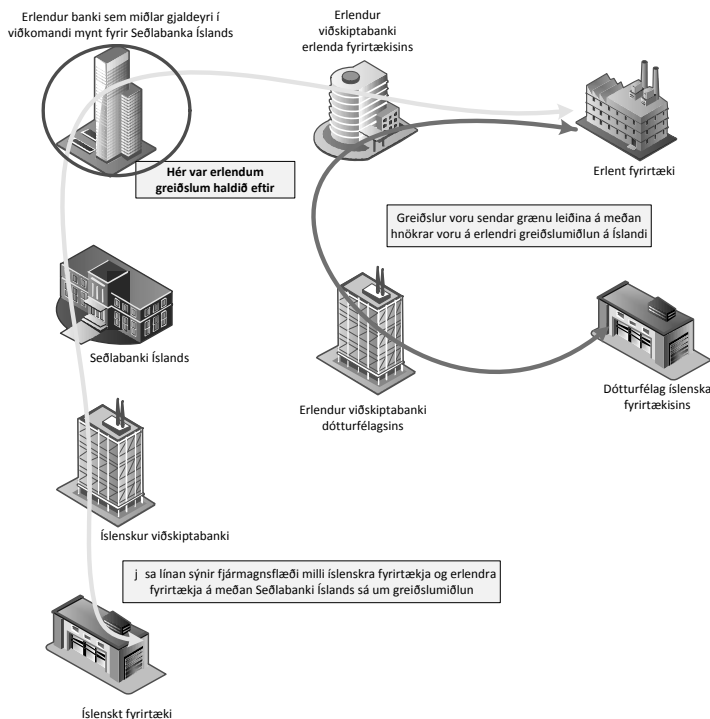
⁴¹ Seðlabanki Íslands: *Fjármálastöðugleiki 2009*. Október 2009, bls. 26-27

viðskiptabönkum sínum að senda af stað millifærslur til Íslands. Stjórnandi í einu af stærri fyrirtækjum landsins nefndi dæmi um birgja sem fengust ekki til að afhenda vörur því viðskiptabanki þeirra kvaðst ekki taka við neinum greiðslum frá Íslandi.

Sneitt hjá Íslandi

Fyrirtæki sem ekki voru með erlenda starfsemi reyndu mörg hver að stofna erlenda bankareikninga, oftast hjá skandinavískum bönkum til þess að taka á móti greiðslum. Það gekk þó misjafnlega, verst gekk fyrirtækjum sem ekki höfðu verið í viðskiptum við skandinavíska banka áður. Flestum þeirra var neitað um að stofna nýja reikninga á þeirri forsendu að bankarnir vildu ekki vera í viðskiptum við íslensk fyrirtæki.

Íslensk fyrirtæki sem áttu dótturfélög eða voru með starfsemi erlendis gátu nýtt sér það að nokkru leyti til að bjarga sér úr þeim vandræðum sem tafir í greiðslumiðlun ollu. Þau gátu notað dótturfélögin eða erlendu starfstöðvarnar til þess að greiða birgjum og þjónustuaðilum fyrir sig. Einnig gátu þau notað þessi félög til að taka við greiðslum frá erlendum viðskiptavinum, þannig að greiðslurnar fóru aldrei til Íslands sem þær hefðu annars gert ef greiðslumiðlun hefði verið í lagi eins og sýnir.



Mynd 5. Greiðslumiðlun við útlönd og hjáleið íslenskra fyrirtækja með alþjóðlega starfsemi

Það kom hik á sum erlend fyrirtæki þegar dótturfélag tók að greiða reikninga fyrir móðurfélag en eftir útskýringar frá íslensku fyrirtækjunum sættust þau á þetta fyrirkomulag.

Mismunandi reynsla

Af viðtölum við fyrirtæki að dæma er reynsla þeirra hvað varðar tafir og vandamál í greiðslumiðlun töluvert mismunandi. Sumir líta á þetta sem fremur minniháttar hnökra en aðrir telja vandræðin hafa verið veruleg. Það má telja eðlilegt að þegar greiðslumiðlunarkerfi er umbylt svo til yfir nótt án nokkurs undirbúnings að ýmislegt gangi ekki eins og ætlað er. Síðan bættist við sú óreiða og vantraust sem einkenndi öll samskipti við íslenska aðila á fjármálasviðinu. Flestar greiðslur virðast hafa skilað sér innan 20 daga en einn stjórnandi taldi þó að danskir bankar hefðu algjörlega neitað að senda peninga til Íslands í nokkra mánuði. Af samtölum við Seðlabankann að dæma stenst sú

fullyrðing að við danska banka sé að sakast í svo langan tíma þó ekki. Að dómi Seðlabankans getur hátt í þriggja vikna töf hinsvegar verið raunsönn lýsing.

Í ferðafjónustu getur greiðslufall hjá einum birgja eða þjónustuaðila verið keðjuverkandi og fljótt leitt til mikilla vandræða. Atvinnugreinin er því viðkvæm fyrir röskunum og það að standa ekki skil á tiltölulega lágum upphæðum á réttum tíma getur fljótt undið upp á sig. Það að greiðslur íslenskra ferðafjónustufyrirtækja töfðust var því ekki bara bagalegt heldur var í einhverjum tilvikum komið í veg fyrir að framtíð fyrirtækjanna væri stefnt í voða með útsjónarsemi á síðustu stundu.

En kerfið slípaðist til og traust á ferlinu jókst. Flestir stjórnendur eru sammála um það að vandamálin hafi verið langmest í október 2008 en að skikki hafi að mestu verið komið á kerfið um áramótin 2008 og 2009. Síðan þá hefur greiðslukerfið virkað tiltölulega vel þótt gjaldeyrishöftin krefjist meiri skrifinnsku en áður var.

5.3 Þáttur hryðjuverkalaganna í röskun á greiðslumiðlun

Vandræði í greiðslumiðlun og þáttur hryðjuverkalaganna

Flest fyrirtæki höfðu mjög óljósa hugmynd um hvað það var sem olli töfum í erlendra greiðslumiðlun. Viðskiptabankinn þeirra gat ekki séð um greiðslumiðlun lengur og Seðlabanki Íslands hafði tekið við. Fyrirtækjunum var ekki ljóst hvort það voru þessi skipti á umsjónaraðila eða hvort það voru vandamál sem Seðlabankinn þurfti að kljást við vegna ytri aðstæðna sem réðu mestu um tafirnar. Fyrirtækin sendu peningana af stað og vonuðu hið besta.

Þegar Seðlabankinn tók yfir alla erlenda greiðslumiðlun fyrir Ísland yfir nótt komu að sönnu í ljós ýmis vandamál sem tengdust greiðslumiðlunarferlinu. Tiltölulega vel gekk þó að sníða helstu vankanta af ferlinu og ef ekki hefði verið fyrir viðbrögð erlendra banka hefði greiðslumiðlun til og frá Íslandi væntanlega orðið tiltölulega skilvirk innan fárra daga. Þegar á reyndi komu hins vegar í ljós ýmis vandamál sem rekja mátti beint eða óbeint til beitingar hryðjuverkalaganna.

Í ritinu Fjármálastöðugleiki 2009 segir:⁴²

Beiting hryðjuverkalaganna í Bretlandi bætti ekki úr skák og gerði að verkum að ástandið varð mun alvarlegra en það hefði þurft að verða, ekki síst þar sem kyrrsetningarskipun á grundvelli laganna nefndi í upphafi ekki aðeins Landsbanka Íslands, heldur einnig Seðlabanka Íslands, ríkissjóð og FME. Beinn og óbeinn skaði af þessum aðgerðum breskra stjórnvalda varð gríðarlegur. Áhrifin komu ekki einungis fram hjá breskum bönkum og gagnvart greiðslumiðlun í sterlingspundum. Fjöldi banka utan Bretlands neitaði að uppfylla og framkvæma réttmæt greiðslufyrirmæli óháð gjaldmiðli eða uppruna greiðslu. Fjöldi íslenskra fyrirtækja og einstaklinga var að ósekju gerður að vanskilamönnum með tilheyrandi kostnaði og ímyndarskaða.

Að mati aðstoðarframkvæmdastjóra fjármálasviðs Seðlabankans varð beiting hryðjuverkalaganna til þess að erlend greiðslumiðlun táfðist verulega. Seðlabankinn telur að þessi aðgerð hafi í reynd lokað fyrir innstreymi gjaldeyris til landsins tímabundið.

Tafirnar urðu með þeim hætti að erlendir bankar sem sáu um greiðslumiðlun fyrir Ísland frystu bankareikninga allra íslensku viðskiptabankanna og jafnvel Seðlabankans. Breytti þá engu um hvort væri að ræða greiðslur sem á endanum áttu að fara til íslenskra eða erlendra fyrirtækja. Þegar erlendu bankarnir voru krafðir um skýringar á þessari frystingu nefndu þeir nokkur atriði eins og fjallað er um í skýrslu Seðlabankans um fjármálastöðugleika árið 2009.⁴³

- **Skuldajöfnun**

Erlendir bankar sem töldu sig eiga kröfur á íslensku bankanna töldu sig mega frysta reikninga þeirra og skuldajafna á móti þeim innistæðum sem voru á þeim reikningum. Það virtist ekki skipta máli þó að um væri að ræða peninga sem áttu ekki að enda hjá íslensku bönkunum heldur þeirra viðskiptavinum eða erlendum birgjum íslenskra fyrirtækja. Auðvelt var hins

⁴² Seðlabanki Íslands: *Fjármálastöðugleiki 2009*. Október 2009, bls. 27

⁴³ Seðlabanki Íslands: *Fjármálastöðugleiki 2009*. Október 2009, bls. 26-29

vegar að benda á óréttmæti og ólögsmæti þessa og því héldu bankarnir þessari röksemd ekki lengi fram.

- **Skaðabótaskylda**

Erlendir bankar neituðu að senda greiðslur til Íslands þar sem þeir töldu sig ekki hafa vissu fyrir því að greiðslan myndi skila sér til rétts viðtakanda þar sem verið var að senda greiðsluna inn í gjaldþrota banka, þ.e. einhvern af nýju bönkunum. Þeir töldu sig geta bakað sér skaðabótaskyldu ef greiðsla myndi ekki skila sér til rétts viðtakanda á endanum. Seðlabanki Íslands gaf því út yfirlýsingu þann 16. október um að hann ábyrgðist að greiðslur sendar gegnum hann myndu berast réttum viðtakendum.

- **Samþykki á uppskiptingu bankanna**

Sumir erlendir bankar – sem jafnvel töldu sig eiga kröfur á íslensku viðskiptabankanna – héldu því fram að með því að senda greiðslur til Íslands, þ.e. nýju viðskiptabankanna oft á tíðum, væru þeir að leggja blessun sína yfir skiptingu á gömlu bönkunum og setningu neyðarlaganna. Þar með væru þeir að veikja stöðu sína með tilliti til skaðabótakrafna á hendur gömlu bankanna. Þetta er ein ástæða þess að Seðlabankinn tók við greiðslumiðlun til og frá Íslandi þrátt fyrir að nýjir viðskiptabankar hefðu verið stofnaðir.

- **Hryðjuverkalögin**

Margir bankar töldu sig ekki mega eiga viðskipti við íslenska banka vegna setningar hryðjuverkalaganna. Hryðjuverkalögin voru því síðasta haldreipi erlendu bankanna til útskýringar á því af hverju þeir afgreiddu ekki greiðslur til og frá Íslandi. Samkvæmt Seðlabankanum nefndu flestir ef ekki allir erlendir bankar sem haft var samband við hryðjuverkalögin með beinum hætti, óháð því hvort þeir væru með höfuðstöðvar í Bretlandi, Norðurlöndum, Mið-Evrópu eða Bandaríkjunum.

Tilskipun um frystingu eigna og túlkun hennar

Upphaflega tilskipun breska fjármálaráðuneytisins, hin svokallaða *freezing order*, á hendur Landsbankanum tilgreinir þá reikninga eða greiðslur sem bannið nær til með eftirfarandi hætti:⁴⁴

Freezing prohibitions

- 4.—(1) The provisions of this article apply in relation to the following funds („frozen funds“)—
 - (a) funds owned, held or controlled by Landsbanki; and
 - (b) funds relating to Landsbanki and owned, held or controlled by—
 - (i) any of the Authorities; or
 - (ii) the Government of Iceland.

Með *authorities* er vísað til Seðlabankans, Fjármálaeftirlitsins og skilaneftnd Landsbankans. Það er ekkert í þessari tilskipun sem kemur í veg fyrir að greiðslur sem tengjast ekki Landsbankanum eigi greiða leið. Framkvæmdin var hins vegar mun strangari. Samkvæmt sérfræðingi í erlendri greiðslumiðlun sem starfaði tímabundið hjá Seðlabankanum á þessum tíma má helst rekja þessa víðu túlkun til þess að við beitingu hryðjuverkalaganna, þann 8. október 2008, lenti Ísland á svokölluðum svörtum listum eða bannlistum sem alþjóðlegir bankar notast við. Listarnir voru uppfærðir þann 9. október á þann veg að einungis Landsbankinn var þar nefndur en engu að síður reyndist það þrautin þyngrri að vinda ofan af mistökunum frá 8. október. Bönkum ber að kanna bakgrunn viðskiptavina sinna m.a. til að sporna við peningþvætti og fjármögnun á ólöglegri starfsemi. Hluti af slíku eftirliti felst í því að athuga hvort viðskiptavinir eru á bannlistum sem viðhaldið er af opinberum aðilum.

Hverju er um að kenna að Ísland var sett á þessa lista í upphafi er fremur óljóst og þeir sérfræðingar sem rætt var við kunna ekki nákvæmar skýringar á því. Orðalag greinarinnar sem er

⁴⁴ HM-Tresury: *The Landsbanki Freezing Order 2008*. 8. október 2008, http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2008/2668/pdfs/ukxi_20082668_en.pdf

tilvitnuð hér að ofan er ekki mjög skýrt og ef til vill hefur nægt að *the Government of Iceland* er að finna 5 línur fyrir neðan fyrir sögnina *Freezing prohibitions* þó þar sé verið að vísa til íslensku ríkisstjórnarinnar sem hugsanlegs vörsluaðila. Þá hafa orð forsætisráðherra Breta í fjölmiðlum og rakin voru fyrr í skýrslunni vart bætt úr skák þar sem hann sagði meðal annars að breska ríkisstjórnin væri að kyrrsetja eignir íslenskra fyrirtækja. Ennfremur hefur þeim sem ekki þekktu vel til verið algjörlega á huldu hvaða íslenskar eignir kynnu að hafa verið tengdar Landsbankanum áður en þær lentu í höndum opinberra aðila. Auðveldast hafi verið að setja einfaldlega ríkisstjórn Íslands á bannlistann. Innri ferli bankanna tóku fyrir viðskipti við nokkurn á slíkum bannlistum. Bankarnir hafa því ekki endilega tekið sjálfstæða og meðvitaða ákvörðun um að stöðva viðskipti til Íslands heldur einungis fylgt sínum ferlum.

Að sögn sérfræðinga gætti þessara áhrifa ekki aðeins þegar um var að ræða breska banka eða greiðslur í breskum pundum. Bankar um allan heim stöðvuðu greiðslur til og frá Íslandi. Ástæðan er líklegast sú að nánast allir stórir bankar heims hafa starfsemi í Bretlandi og verða því að starfa samkvæmt breskri löggjöf, a.m.k. að hluta. Þeim hafi því þótt tryggara að hafa vaðið fyrir neðan sig við túlkun tilskipunarinnar.

Í skýrslu breskrar þingnefndar er vitnað í Ingimund Friðriksson fyrrverandi Seðlabankastjóra.⁴⁵

The Government's use of the Anti-Terrorism, Crime and Security Act 2001, on 8 October, to freeze the assets of Landsbanki UK has provoked concern. It also caused significant problems for the Icelandic authorities. Ingimundur Friðriksson, Governor of the Central Bank of Iceland until February 2009, stated that:

priority was given to the maintenance of smooth payment intermediation and uninterrupted banking operations, and that efforts in that regard were successful in spite of measures such as the „freezing order“ imposed on Landsbanki by the British authorities under the Anti-Terrorism, Crime and Security Act—a freezing order that originally extended as well to the Icelandic Government.

Frekari áréttingar og leiðbeiningar um túlkun kyrrsetningarinnar

Breska fjármálaráðuneytið sá ástæðu til þess að gefa út undanþágu frá tilskipuninni eða *General License*, þann 9. október.⁴⁶ Þar kemur fram að Landsbankanum í London sé heimilt að senda erlendar millifærslur í umboði viðskiptavina sinna. Það virtist lítið liðka fyrir greiðslumiðlun milli Íslands og annarra landa enda var mun einfaldari ákvörðun fyrir bankana og einstaka starfsmenn þeirra að túlka sínar reglur til hins ítrasta heldur en að eiga á hættu að brjóta ferla og lög.

Breska fjármálaráðuneytið sá ástæðu til að gefa út nýjar og skýrari undanþágur þann 13. október. Þar komu fram nánari útskýringar á tilskipunni og undanþágunum. Þar er tekið sérstaklega fram að tilskipunin gildi aðeins um Seðlabanka Íslands, FME og ríkisstjórn Íslands í þeim tilfellum sem snertir þá sem eiganda eða tilsjónaraðila Landsbankans eða þeirra eininga sem stofnaðar voru út frá hinum fallna banka, *the Authorities and Government of Iceland, but only in their capacity as owner or controller of the activities of the Bank or any successor entity to the Bank*.⁴⁷ Þetta virðist þó ekki hafa dugað til að hafa afgerandi áhrif á greiðslumiðlun til og frá Íslandi. Samkvæmt þeim sem gerst þekkja var skaðinn orðinn þegar Ísland lenti á bannlistum og erfitt reyndist að koma erlendum bönkum í skilning um að þeim væri heimilt að stunda greiðslumiðlun við Seðlabankann.

Viðleitni Seðlabankans

Seðlabankinn leitaði þann 16. október eftir hjálp frá seðlabönkum Evrópu, Bandaríkjana og Kanada til að losa um þessar stíflur í erlendra greiðslumiðlun í þeim löndum. Það skilaði góðum árangri og greiðslur tóku að berast til og frá Íslandi til annarra landa en Bretlands.

⁴⁵ House of Commons Treasury Committee – Banking Crisis: The impact of the failure of the Icelandic Banks, Fifth Report of Session 2008–09 bls. 22

⁴⁶ HM Treasury: *The Landsbanki Freezing Order 2008 - General License*. 9. október 2008, http://www.hm-treasury.gov.uk/d/finsanc_landsbanki_general_091008.pdf

⁴⁷ HM-Treasury: *The Landsbanki Freezing Order 2008– General Licence (L2)*. 13. október 2008, bls. 1, http://www.hm-treasury.gov.uk/d/finsanc_landsbanki_l2_131008.pdf

Seðlabankinn hafði einnig samband við Englandsbanka, breska fjármálaráðuneytið og breska fjármálaeftirlitið. Það skilaði þeim árangri að enn og aftur reyndi breska fjármálaráðuneytið að skýra tilætlaða framkvæmd tilskipunarinnar betur þann 17. október.⁴⁸ Þá var sérstaklega tekið fram að tilskipunin eigi aðeins við um Landsbankann og hafi ekki áhrif á aðra íslenska banka eða önnur íslensk fyrirtæki sem ekki tengjast Landsbankanum. Þar er tekið fram að tilskipunin banni ekki eðlilega fjármagnsflutninga milli Íslands og Bretlands að undanskildum kyrrsettum eignum Landsbankans. Áréttað er að tilskipunin hafi ekki þau áhrif að eignir íslenska ríkisins í Bretlandi skuli kyrrsettar og að tilskipunin gildi aðeins um Seðlabankann, FME og ríkisstjórn Íslands í þeim tilfellum þar sem fjármagn undir þeirra stjórn sé tengt Landsbankanum. Einnig er tekið fram að tilskipunin gildi aðeins innan Bretlands og fyrir bresk fyrirtæki utan Bretlands. Þá er sérstaklega tekið fram að fjármálastofnun sé heimilt að taka við greiðslum inn á reikninga Landsbankans og framkvæma millifærslur milli reikninga innan Bretlands hvort sem þeir reikningar eru í eigu Landsbankans eða ekki.

Úr rættist með greiðslumiðlun

Í skýrslunni um fjármálastöðugleika 2009 kemur fram að breskir bankar hafi verið tregastir til að senda greiðslur til Íslands. Um dágóða hrið bárust því engar greiðslur frá Bretlandi og greiðslur til Bretlands bárust seint. Í frétt á heimasíðu Seðlabankans frá 21. október 2008 segir:⁴⁹

Bretland: Erfitt hefur verið um vik að koma greiðslum til og frá Bretlandi. Stöðuna má að hluta til rekja beint til aðgerða breskra yfirvalda. Unnið hefur verið að því að leita leiða til að leysa málið og sá hnútur virðist nú hafa verið leystur að mestu. Búast má þó við að það taki nokkra daga að koma greiðslum í eðlilegt horf.

Þar reyndist kerfið þungt í vöfum og flestir kusu að hafa vaðið fyrir neðan sig þótt fjármálaráðuneyti Bretlands hafi reynt að skýra að tilskipunin nái aðeins til eigna sem tengjast Landsbankanum. Ef til vill hefur sú kergja sem hlaupin var í samskipti landanna og rakinn er í kaflanum um fjölmiðlaumfjöllun þar eitthvað að segja líka.

Í skýrslu Seðlabankans segir að einstakir bankar hafi dregið til loka október 2008 að senda greiðslur sem hjá þeim höfðu stöðvast í kringum 8. október. Eftir því sem næst er komist voru það breskir bankar sem lengst töfðu greiðslur en í kringum 30. október losnar þar um og greiðslur berast á ný til og frá Bretlandi. Þessar rétt rúmu þrjár vikur, frá 8. til 30. október, er vísast tímabilið sem fyrirtækin eiga við þegar þau vitna um að greiðslur hafi tafist eða týnst í allt að 20 daga. Viðmælandi hjá Seðlabankanum auk sérfræðings í greiðslumiðlun vitna um að hryðjuverkalögin og þær yfirlýsingar sem fylgdu í kjölfarið hafi framar öðru valdið þessum miklu töfum á erlendri greiðslumiðlun.

Á fundum með yfirstjórnendum fyrirtækjanna kom í ljós að fæstir þeirra gera sér ljósa grein fyrir því hvernig erlend greiðslumiðlun gengur fyrir sig. Margir sögðust hissa á því hversu vel Seðlabankanum tókst þrátt fyrir allt að taka við allri erlendri greiðslumiðlun fyrirvaralaust.

Mat á tjóni vegna tafa á millifærslum til Íslands

Erfitt er að meta með nákvæmum hætti það tjón sem fyrirtækin urðu fyrir vegna tafa í greiðslumiðlun. Fyrirtækin sem við ræddum við hafa ekki reiknað út tjón vegna vaxtakostnaðar eða annarra þátta sem tafir í greiðslumiðlun höfðu áhrif á. Af viðtölunum að dæma urðu útflutningsfyrirtæki að nokkru leyti fyrir neikvæðum áhrifum vegna tafa í greiðslumiðlun sem höfðu neikvæð áhrif á sjóðstreymi þegar fé sem hefði verið hægt að ávaxta eða nota til annarra þátta í rekstrinum barst ekki í nokkra daga eða vikur. Í viðauka V er lagt mat á stærðargráðu tjóns útflutningsfyrirtækja vegna tapaðra vaxta í október 2008. Samkvæmt þeim forsendum sem þar er notast við er tjónið á bilinu 20 til 70 milljónir króna, líklegast í kringum 40 milljónir. Áréttað skal að

⁴⁸ The Landsbanki Freezing Order 2008, HM Treasury, 17. október 2008, http://www.legislation.gov.uk/ukSI/2008/2668/pdfs/ukSI_20082668_en.pdf

⁴⁹ <http://sedlabanki.is/?PageID=963>

Þessir útreikningar ættu einungis að vera hafðir til hliðsjónar til að meta stærðargráðu tjónsins en ekki er þá litið á sem nákvæmt mat á tjóni.

Óbeina tjónið felst líklega helst í tvennu. Annars vegar lentu fyrirtæki sem áður voru kunn fyrir skilvísi í vanskilum. Hins vegar eru skilvirkir fjármagnsflutningar ein af undirstöðunum í alþjóðlegum viðskiptum og að jafnaði gengið út frá því sem visu að einungis þurfi að hafa áhyggjur af því að greiðslan sé send á stað – ekki af því að hún berist á leiðarenda. Tafirnar og erfiðleikarnir lögðust því á sveif með öðru við að rýra orðspor Íslands.

6. Niðurfelldir gjaldfrestir og krafa um staðgreiðslu frá birgjum

6.1 Áhrifin á fyrirtækin

Erlend tryggingafélög hætta að tryggja greiðslur íslenskra fyrirtækja

Seljandi vöru kaupir greiðslufallstryggingu til að verja sig tapi ef kaupandi vöru greiðir ekki fyrir hana. Nokkur alþjóðleg fyrirtæki sérhæfa sig í að gefa út slíkar tryggingar og eru þau helstu *Euler Hermes*, *Atradius* og *Coface*. Eðli málsins samkvæmt byggir útgáfa og verð greiðslufallstrygginga á greiningu á því fyrirtæki sem treyst er á að reiði greiðslu af hendi. Nokkuð algengt var að slíkar tryggingar væru keyptar af erlendum birgjum sem trygging greiðslu ef íslenskt innflutningsfyrirtæki myndi ekki standa við sitt. Það er þó langur vegur frá því að allir birgjar kaupi slíkar tryggingar af stóru tryggingafélögunum. Þeir horfa engu að síður margir til verðs á slíkum tryggingum og meta áhættu í eigin viðskiptum út frá því. Ástæðan er sú að stóru tryggingafélögin eru sérhæfð á þessu sviði og búa yfir meiri þekkingu og aðstöðu til að meta láns hæfi á breiðum grunni.

Að morgni 9. október 2008 hættu fyrrnefnd erlend tryggingafyrirtæki skyndilega gefa út greiðslufallstryggingar á íslensk fyrirtæki.⁵⁰ Þó það sé ekki algerlega óyggjandi kom fram í viðtölum að margir töldu að beiting hryðjuverkalaganna og óvissan um hversu víðtæk kyrrsetning eigna fylgdi í kjölfarið hafi beint kastljósinu að Íslandi og orðið til þess að öll fyrirtækin hættu að gefa út tryggingar á sama tíma. Ísland er ekki mikilvægt markaðssvæði fyrir erlendu tryggingafélögin og því einfaldast að hætta að tryggja viðskipti við íslensk fyrirtæki við slíkar aðstæður. Eins og fyrr var rakið líta margir til tryggingafélaganna, sem þó byggðu afstöðu sína á efnahagslífinu í heild frekar en stöðu einstakra fyrirtækja, og áhrifin voru því keðjuverkandi.

Íslensku fyrirtækin reyndu sum hver að fá bankaábyrgðir frá nýju viðskiptabönkunum í stað áðurnefndar greiðslutryggingar. Erlendir aðilar sem á annað borð sóttust eftir ábyrgðum tóku þær þó oft ekki gildar.

Íslensk fyrirtæki krafín um fyrirframgreiðslu

Þessi ákvörðun erlendu tryggingafélaganna leiddi til þess að íslensk innflutningsfyrirtæki voru í miklum mæli krafín um staðgreiðslu eða fyrirframgreiðslu fyrir vöru. Algengt var að innflytjendur gætu nýtt sér 30, 60 eða 90 daga greiðslufrest á innfluttum vörum til að koma vörunum í verð áður en þeir greiddu fyrir þær.

Með staðgreiðslu eykst fjárbinding í óseldum vörum sem gerir auknar kröfur til lausafjárstýringar og eykur kostnað því ella hefði verið hægt að ávaxta féð og nota til annarra þátta í rekstrinum. Í einhverjum tilfellum þurftu fyrirtækin að taka yfirdráttarlán til að fjármagna innflutning með tilheyrandi vaxtakostnaði. Í öðrum tilvikum var laust fé einfaldlega ekki til staðar og þá þarf að hætta við innflutning eða minnka pantanir. Þó ber að líta á að á þessum tíma dróst eftirspurn eftir ýmsum vörum hratt saman og því eðlileg varfærni að flytja minna inn.

Viðbrögð erlendra birgja voru mismunandi eftir tegund innflutnings. Stjórnandi í fyrirtæki á sviði upplýsingatækni lýsti því að fyrirtæki í þeim geira séu viljug til að vera í viðskiptum við Ísland af

⁵⁰ Samtöl IFS Greiningar við CreditInfo, hagsmunaðila og fyrirtæki

þeirri ástæðu að Íslendingar eru framarlega í innleiðingu ýmissa nýjunga á því sviði. Þar má líka bæta því við að í þessum geira er framboðið ekki takmarkandi þáttur. Sem dæmi má nefna að ef hugbúnaður er ekki seldur á Íslandi – þá er hann ekki seldur frekar annars staðar. Því er enginn fórnarkostnaður fólginni í því að sýna biðlund þegar vandræði steðja að. Öðru máli gegnir um hrávörur sem verslað er með á alþjóðamörkuðum, t.d. olíu og ýmsar iðnaðar- og landbúnaðarvörur. Þar sýndu birgjar engan sveigjanleika og sneru sér einfaldlega til næsta kúnna ef minnsta ástæða þótti til að draga greiðsluhæfi íslensks viðskiptavinar í efa. Margar vörur falla síðan þarna á milli, t.d. ýmis matvæli, bifreiðar og fleira. Slíkar vörur eru gjaldgengar á erlendum mörkuðum en með takmarkaðan veltuhraða og líftíma. Viðbrögð birgjanna og hversu sveigjanlegir þeir voru réðst töluvert af þáttum sem þessum.

Í sumum tilfellum smituðust áhrifin til erlendar starfsemi íslenskra fyrirtækja byggt á því viðhorfi að gjaldþrot móðurfélags gætti leitt til gjaldþrots eða vandræða í starfsemi dótturfélags sem missti bakhjarl sinn. Íslenskt fyrirtæki með alþjóðlega starfsemi lenti í því að birgjar neituðu að afhenta vörur til starfsstöðva fyrirtækisins innan Evrópu nema gegn fyrirframgreiðslu. Greiðslufrestir komust í því tilfelli þó á aftur innan 6 mánaða.

Á móti því tjóni sem fyrirtæki verða fyrir vegna tapaðra greiðslufresta kemur að mörg fyrirtæki náðu að knýja fram staðgreiðsluafslátt hjá birgjum sínum eða höfðu staðgreitt að staðaldri þar sem það þótti hagkvæmara.

Niðurfelling á greiðslufrestum varir enn

Í mörgum tilvikum varir niðurfelling á greiðslufrestum enn þann dag í dag. Ástandið hefur smám saman færst í átt til fyrra horfs fyrir sum fyrirtæki en í heildina er langur vegur frá því greiðslufrestir séu hinir sömu. Þetta er staðan þrátt fyrir að Coface tryggingafélagið hafi byrjað að tryggja sendingar til Íslands aftur strax í desember 2008.⁵¹ Coface er hins vegar það félag sem tryggir hlutfallslega minnst af sendingum til Íslands og erlendir birgjar eru oftast í viðskiptum við aðeins eitt þessara félaga. Það hjálpaði því aðeins til við lítinn hluta vöruinnflutnings þegar Coface hóf að tryggja aftur vörusendingar til Íslands.

Þann 11. júlí 2011 ákvað Atradius að hefja á ný að gefa út greiðslufallstryggingar á íslensk fyrirtæki. Var þá verið að leggja lokahönd á þessa skýrslu og áhrif þessa því ekki komin í ljós en þau munu efalaust verða jákvæð a.m.k. fyrir hluta íslenskra innflutningsfyrirtækja.

Að einhverju leyti hafa fyrirtæki sem misstu greiðslufresti fengið þá til baka vegna langrar viðskiptasögu og trausta viðskiptasambanda. Erlendir birgjar eru þá stundum óvarðir fyrir greiðslufallsáhættu þar sem þeir gátu áður varið sig með tryggingum. Ekki eru öll fyrirtæki tilbúin að taka slíka áhættu og af þeim sökum er hluti innflutnings fyrirframgreiddur enn þann dag í dag þrátt fyrir að aðstæður á Íslandi hafi breyst töluvert frá því að þeir voru felldir niður. Fram kom í samtali við forstjóra í stóru framleiðslufyrirtæki að mun erfiðara er að vinna greiðslufresti til baka en að tapa þeim – jafnvel þótt þær ástæður sem leiddu til niðurfellingarinnar eigi ekki lengur við. Því má einnig bæta við að fjárhagur margra fyrirtækja hefur verið slæmur á undanförunum árum og eignarhaldið jafnvel óljóst sem hefur aukið á áhyggjur birgja.

Mörg þeirra fyrirtækja sem rætt var við telja sig hafa orðið fyrir miklu fjárhagslegu tjóni vegna tapaðra gjaldfresta. Þrátt fyrir það hafði ekkert þeirra fyrirtækja reiknað út fjárhæð hugsanlegs tjóns af þessum völdum. Mögulegt tjón er eins og áður segir vaxtakostnaður og minna innflutt magn en fyrirtækið telur sig geta selt.

⁵¹ Samkvæmt viðtali IFS Greiningar við CreditInfo í júní 2011

6.2 Þáttur hryðjuverkalaganna

Samkvæmt samtölum við fyrirtækin og CreditInfo virðist það hafa verið strax um morguninn 9. október 2008 sem tekið var fyrir útgáfu nýrra greiðslufallstrygginga fyrir íslensk fyrirtæki. Það virtist enginn aðdragandi hafa verið að þeirri ákvörðun, t.d. með smám saman hækkandi tryggingagjaldi, skyndilega stóðu þær einfaldlega ekki lengur til boða.

Samkvæmt þeim starfsmanni CreditInfo sem stóð í mestum samskiptum við áðurnefnd erlend tryggingafélög er hægt að draga þá ályktun að setning hryðjuverkalaganna hafi beint kastljósinu að Íslandi í miðju efnahagshruni. Ráðandi undirliggjandi ástæða lokunarinnar hafi þannig ekki verið beiting hryðjuverkalaganna heldur hafi óvissa í efnahagsmálum skipt mestu. Þær ástæður sem félögin hafa gefið fyrir afstöðu sinni eru m.a. gjaldeyrishöft, kerfisáhætta, óvissa um gengi krónunnar, fjöldi gjaldþrota fyrirtækja og óvissa um skuldir fyrirtækja.^{52,53} Euler Hermes gefur enn ekki út greiðslufallstryggingar fyrir íslensk fyrirtæki. Aðrir þættir sem gætu hafa haft áhrif eru Icesave deilurnar við Breta og Hollendinga en fyrirtækin hafa ekki gefið slíkt út opinberlega þótt til séu tölvupóstar þar sem minnst er á það mál beinum orðum.⁵⁴ Afnám tilskipunarinnar um eignafrystingu Landsbankans í júní 2009 hafði ekki áhrif á þessa afstöðu fyrirtækjanna og rennir það frekari stoðum undir það að undirliggjandi ástæður lokunarinnar séu ekki aðeins beiting hryðjuverkalaganna.

Ómögulegt er að segja til um hvað hefði gerst varðandi greiðslufallstryggingar til Íslands ef að hryðjuverkalögunum hefði ekki verið beitt en hægt er að líta til þess að flest lönd í Vestur-Evrópu eru í dag með hæstu mögulegu einkunn t.d. hjá Euler Hermes, AA. Árið 2007 leit listinn yfir landsáhættu hjá Euler Hermes svona út:⁵⁵

⁵² <http://www.eulerhermes-aktuell.de/de/dokumente/country-review-iceland-20091026.pdf/country-review-iceland-20091026.pdf>

⁵³ Samtöl IFS Greiningar við CreditInfo og stjórnendur fyrirtækja sem hafa verið í beinum samskiptum við umrædd félög

⁵⁴ Samkvæmt samtali við CreditInfo

⁵⁵ http://www.eulerhermes.com/group/en/documents/economicoutlook_04-2007.pdf/economicoutlook_04-2007.pdf

Population, GDP and risk rating

	Population 2006 (millions)	% of world total	GDP 2006 (\$ billions)	% of world total	GDP per capita (\$) 2006	Average 2006 exchange rate (units per \$1.00)	EH rating**
North America	332.3	5.1	14,521.5	30.0	43,701		AA *
USA	299.7	4.6	13,246.6	27.4	44,197	1.0	AA
Canada	32.6	0.5	1,274.9	2.6	39,130	1.1	AA
Western Europe	402.0	6.1	14,371.6	29.7	35,751		AA *
Germany	82.3	1.3	2,899.2	6.0	35,231	0.8	AA
UK	60.5	0.9	2,392.5	4.9	39,524	0.5	AA
France	63.0	0.9	2,250.7	4.7	35,707	0.8	AA
Italy	58.3	0.9	1,853.2	3.8	31,801	0.8	AA
Spain	44.1	0.7	1,225.0	2.5	27,751	0.8	AA
Netherlands	16.3	0.3	670.5	1.4	41,024	0.8	AA
Belgium	10.6	0.2	394.3	0.8	37,281	0.8	AA
Sweden	9.1	0.1	384.0	0.8	42,236	7.4	AA
Switzerland	7.3	0.1	378.5	0.8	51,948	1.3	AA
Norway	4.6	0.1	335.5	0.7	72,363	6.4	AA
Austria	8.3	0.1	322.1	0.7	38,975	0.8	AA
Greece	11.1	0.2	308.5	0.6	27,684	0.8	AA
Denmark	5.4	0.1	276.3	0.6	50,909	5.9	AA
Ireland	4.2	0.1	219.4	0.5	51,807	0.8	AA
Finland	5.2	0.1	210.1	0.4	40,055	0.8	AA
Portugal	10.6	0.2	194.8	0.4	18,445	0.8	AA
Luxembourg	0.5	0.0	40.6	0.1	87,970	0.8	AA
Iceland	0.3	0.0	16.3	0.0	54,062	69.9	A

Mynd 6 - Mat Euler Hermes á landsáhættu í nóvember árið 2007

Hér sést að í nóvember árið 2007 var einkunn Íslands lægri en annarra Vestur-Evrópuríkja, eða A í stað AA.

Í júní 2011 uppfærðu Euler Hermes einkunnir landa (e. country ratings) og hélst einkunn Íslands óbreytt í D en ríki á borð við Grikkland, Írland, Ítalíu, Portúgal og Spán héldu öll einkunninni AA þrátt fyrir ýmsar blíkur séu á lofti hvað varðar efnahag þessara ríkja.⁵⁶ Ekki verður gerð tilraun til að túlka þessar niðurstöður í smáatriðum en rétt er að benda á skilgreiningu Euler Hermes á landsáhættu í þessu samhengi.⁵⁷

The country rating is an evaluation of the risk of payment default for short-term business in a specific country due to political and/or economic factors.

Hér er lagt áherslu á áhættu til skamms tíma – en greiðslufrestir eru yfirleitt í mesta lagi til nokkurra mánaða. Hægt er að draga þá ályktun að Euler Hermes telji að þeir atburðir sem hafa átt sér stað t.d. í Grikklandi síðastliðna mánuði hafi ekki í för með sér teljandi áhættu þegar litið er til nokkurra mánaða. Gagnályktun segir að á Íslandi ríki mikil áhætta af pólitískum eða efnahagslegum toga – jafnvel enn í dag, tæpum þremur árum eftir að hætt var að gefa út tryggingar.

Að sögn CreditInfo og þeirra fyrirtækja sem við ræddum við sem höfðu sett sig í beint samband við fyrirtæki á borð við Euler Hermes þá hefur beiting hryðjuverkalaganna sjaldan verið nefnd í samtölum og ekki gefin upp sem ástæða fyrir að setja einkunn Íslands í lægsta mögulega flokk. Hvað sem því líður er það mat þeirra að beiting hryðjuverkalaganna hafi verið sá atburður sem hratt þessum aðgerðum af stað.

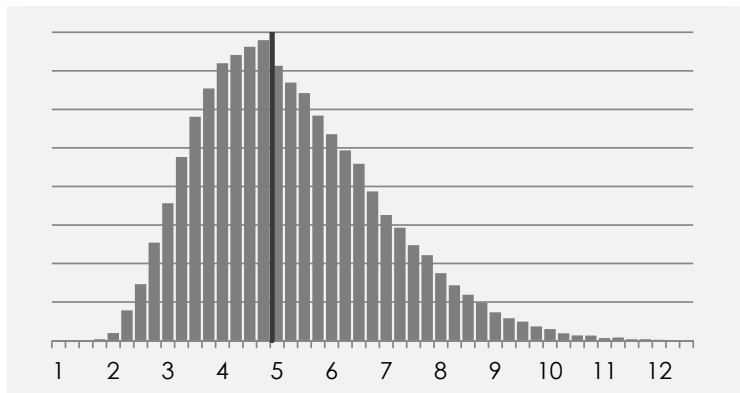
⁵⁶ <http://www.eulerhermes-aktuell.de/en/country-ratings/europe.html>

⁵⁷ <http://www.eulerhermes-aktuell.de/en/country-ratings/europe.html>

6.3 Mat á stærðargráðu tjóns vegna vaxtakostnaðar við fjármögnun innflutnings

Eins og áður hefur komið fram er erfitt að meta það tjón sem hlotist hefur af völdum tapaðra gjaldfresta og ekkert þeirra fyrirtækja sem við ræddum við hafði reiknað það út. Einn þáttur tjónsins er vaxtakostnaður vegna fjármögnunar á þeim fyrirframgreiðslum sem krafist var á innfluttar vörur. Til að skoða stærðargráðu þess tjóns notuðum við opinberar tölur um innflutning og vexti ásamt þeim upplýsingum sem við fengum hjá fyrirtækjum í viðtölum. Nákvæmari útskýring á útreikningum má finna í viðauka IV. Það skal tekið fram að margar breytur í útreikningum á vaxtakostnaði vegna fjármögnunar innflutnings eru háðar töluverðri óvissu en hægt er að nota þessa aðferð til að gera sér grein fyrir stærðargráðu tjónsins fyrsta árið eftir að gjaldfrestir voru felldir niður. Kostnaðurinn er samkvæmt þessum útreikningum á bilinu tveir til níu milljarðar kr. og liggur líklegast í kringum fimm milljarða kr.

Það skal áréttað að þessir útreikningar gefa aðeins hugmynd um stærðargráðu tjónsins sem varð vegna vaxtakostnaðar við fjármögnun innflutnings í 1 ár eftir að gjaldfrestir voru felldir niður. Einnig skal því haldið til hags að vaxtakostnaður er aðeins hluti þess tjóns sem fyrirtæki urðu fyrir vegna niðurfellingar gjaldfresta. Einnig skal áréttað eins og kemur fram í kafla 6.1 að undirliggjandi ástæður niðurfellingar gjaldfresta eru fleiri en beiting hryðjuverkalaganna.



Mynd 7 Súlurnar sýna dreifingu í milljörðum króna á beinu tjóni fyrirtækja vegna niðurfelldra gjaldfresta. Dökka línan sýnir líklegasta gildi, um 5,2 milljarða.

7. Fyrirhöfn og tími stjórnenda fyrirtækjanna

Áhrifin á fyrirtæki

Mikill tími lykilstjórnenda fyrirtækjanna sem rætt var við fór á þessum tíma í að upplýsa erlenda viðskiptavinum, birgja, banka, tryggingafélög og aðra aðila um stöðuna á Íslandi. Margir erlendir aðilar höfðu fengið villandi upplýsingar um stöðuna á Íslandi í gegnum erlenda fjölmiðla. Stjórnandi í fyrirtæki sem flytur inn mikið magn af matvöru til Íslands sagði frá því að hann hafi verið spurður af erlendum aðilum hvort að enn væri einhver matur eftir í hillum íslenskra stórmarkaða. Umrætt fyrirtæki eyddi gríðarlegum tíma í að upplýsa sína stærstu og mikilvægustu birgja um stöðuna á Íslandi, stöðu fyrirtækisins sjálfs og greiðsluhæfi þess. Flest fyrirtæki sem rætt var við hafa svipaða sögu að segja þótt verkefnið hafi verið mismunandi tímafrekt frá fyrirtæki til fyrirtækis. Í sumum tilfellum var farið erlendis til að heimsækja erlenda birgja og upplýsa þá og í öðrum tilfellum var birgjum boðið til Íslands til að fara yfir stöðuna.

Þau fyrirtæki sem voru fjármögnuð erlendis að einhverju leyti greindu frá því að fundir með erlendum bönkum hafi verið mjög erfiðir. Þeir stóðu lengi yfir, erlendu aðilarnir þekktu lítið til íslensks efnahagslífs og skildu illa hvað var að gerast. Slíkir fundir fóru oft fram í gegnum fjarfundabúnað en nokkur dæmi komu fram um að íslensk fyrirtæki hafi þurft að fara til London eða annarra staða til að hitta erlenda banka. Slíkum ferðum fylgir bæði ferðakostnaður og kostnaður við tíma lykilstjórnenda. Stjórnendur í íslensku iðnfyrirtæki þurftu að fara til London á fund með bönkum þar til að sannfæra þá um að rekstur fyrirtækisins væri í lagi og að fyrirtækið gæti borgað af sínum skuldum. Nokkur fyrirtæki höfðu svipaða sögu að segja.

Staða fyrirtækjanna gagnvart erlendum viðskiptavinum er misjöfn og stærð erlendra fyrirtækja er oft margföld stærð íslenskra fyrirtækja sem eiga í viðskiptum við þau. Af þeim sökum voru yfirstjórnendur íslenskra fyrirtækja oft í samskiptum við millistjórnendur erlendu fyrirtækjanna sem höfðu ekki ákvörðunarvald t.d. til að veita íslenska fyrirtækinu greiðslufrest. Á þessu eru þó undantekningar þar sem persónuleg sambönd höfðu myndast við æðstu stjórnendur erlendra stórfyrirtækja vegna áhuga þeirra á Íslandi. Íslenskt fyrirtæki sem þurfti sárlega á því að halda að erlent stórfyrirtæki sýndi því sveigjanleika gat haft samband beint við forstjóran vegna persónulegra tengsla hans við Ísland. Aukin fyrirgreiðsla var snarlega veitt af forstjóranum en slíkt hefði vafist fyrir millistjórnendum. Frásagnir af því hvernig slík persónuleg tengsl björguðu málum voru margar. Á erfiðum tímum getur skipt sköpum að ná eyrum þeirra sem ráða og fyrirtækin sögðust hafa verið rækilega minnt á mikilvægi þess að rækta viðskiptasambönd sín.

Þáttur hryðjuverkalaganna

Í þeirri upplýsingagjöf sem hér er nefnd að ofan fölst hún í að útskýra mun fleiri þætti heldur en beitingu hryðjuverkalaganna og áhrif þeirra á íslenskt efnahagslíf. Íslensku fyrirtækin forðuðust að nefna beitingu hryðjuverkalaganna að fyrra bragði en sumir erlendir aðilar spurðu út í þau. Nokkrir stjórnendur nefndu að erlend stórfyrirtæki velji orð sín af kostgæfni og þótt hryðjuverkalögin hafi ekki verið nefnd við íslenskt fyrirtæki kunna þau að hafa verið rædd innan veggja erlendu aðilanna.

Mat á stærðargráðu tjóns vegna tapaðs tíma starfsmanna

Erfitt er að meta hversu miklum tíma stjórnendur hafa varið í október 2008 til að upplýsa erlenda aðila um sína stöðu. Hluti af þeirri upplýsingagjöf fól í sér útskýringar á beitingu hryðjuverkalaga og áhrif þess á fyrirtækið auk tíma sem fór í að koma erlendum greiðslum út eftir nýjum leiðum. Fyrirtæki hafa ekki metið þennan tapaða tíma nákvæmlega. Í viðauka 0 er lagt mat á stærðargráðu tjónsins þar sem gert er ráð fyrir að 40-80 inn- og útflutningsfyrirtæki hafi orðið fyrir marktæku tjóni vegna tapaðs tíma starfsmanna. Áætlað tjón er á bilinu 10 til 50 milljónir kr. miðað við þær forsendur sem þar eru notaðar og líklegast í kringum 27 milljónir kr. Áréttað skal að þessir útreikningar ættu einungis að vera hafðir til hliðsjónar til að meta stærðargráðu tjónsins og ekki skal litið á þá sem nákvæmt mat.

8. Orðspor Íslands og áhrif þess á fyrirtæki

Orðspor – mælingar og undirliggjandi þættir

Orðspor er margslungið hugtak sem erfitt er að henda reiður á. Enn erfiðara er að meta hvernig orðspor hefur áhrif á aðra þætti, s.s. hvernig slæmt orðspor lands hefur áhrif atvinnustarfsemi. Nokkur fyrirtæki meta orðspor mismunandi ríkja og nota til þess mismunandi aðferðir. Eitt þessara fyrirtækja er *Reputation Institute*⁵⁸ en það hefur búið til líkanið *Country RepTrack*^{TM59} til að meta orðspor þjóðlanda. Líkanið byggir á því að meta 11 undirliggjandi þætti sem það skiptir í þrjár víddir og vegur saman til þess að fá mat á orðspori þjóðlanda. Þessar víddir og undirliggjandi þættir eru:

I. Skilvirk stjórnsýsla

- Landið býður upp á hagstætt umhverfi fyrir viðskipti
- Stjórnsýsla landsins er skilvirk
- Félags- og efnahagsstefna landsins er framsækin
- Landið er ábyrgur þátttakandi í samfélagi þjóðanna

⁵⁸ Sjá <http://www.reputationinstitute.com/>.

⁵⁹ Country Rep 2010, The Most Reputable Countries in the World, Reputation Institute, 2010

II. Þróað hagkerfi

Landið framleiðir hágæða vörur og þjónustu

Frumkvöðlastarfsemi landsins er mikil

Landið er tæknilega þróað

Framlag landsins til heimsmenningarinnar er mikilvægt

III. Aðlaðandi umhverfi

Landið er fallegt

Í landinu er hægt að njóta lífsins

Landið býður aðlaðandi lífsstíl

Þættirnir eru metnir bæði út frá því hvernig landið er séð erlendis frá, þ.e. *ytra orðspor*, og eins hvernig íbúar landsins meta þættina sjálfir, þ.e. *innra orðspor*. Þættirnir eru síðan vegnir saman og einkunn fyrir orðsporið á bilinu 0 til 100 fundin.

Samkvæmt skýrslunni eru lönd með gott orðspor líklegri til að laða að fjárfesta, styðja við eigin fyrirtæki út á við, laða að ferðamenn og eiga gott stjórnmalalegt samband við erlend ríki.

Ytra og innra orðspor

Könnunin var gerð meðal 39 ríkja en því miður metur fyrirtækið ekki orðspor Íslands. Ef litið er til ytra orðspors röðuðu Norðurlöndin ásamt Kanada, Ástralíu og Sviss sér í efstu sæti listans árið 2010 með orðsporseinkunn um og yfir 75. Íran lenti langneðst með einkunn í kringum 20 en Kólumbía, Kína og Rússland stóðu þar næst með einkunnir á bilinu 35 til 40.

Almennt meta þjóðir eigið orðspor hærra en erlendir aðilar, t.a.m. kunna Ástralar að meta eigið ágæti og sitja í efsta sæti með 88 stig og Kínverjar gefa sér tvöfalda þá einkunn sem aðrar þjóðir gefa þeim. Einu þjóðirnar þar sem íbúarnir meta sig lægra en erlendir aðilar eru Belgía, Grikkland og Japan. Í skýrslunni er einnig stuttleg fjallað um hvernig neikvætt orðspor helst í hendur við lágt sjálfsmat þjóða:

For the second consecutive year the general public of Australia has rated its own country as having the top reputation.

Meanwhile, Greece and Hungary, where the financial crisis has hit hard, has experienced a strong negative impact upon its self-image.

Það er ekki ólíklegt að í tilfelli íslensku þjóðarinnar hafi efnahagskreppan haft svipaðar afleiðingar. Sjálfsmat þjóðarinnar kann að hafa lækkað meira heldur en mat erlendra aðila á orðspori landsins.

Orðspor – fjárhagslegar afleiðingar

Þótt búið sé að mæla orðsporið er enn erfitt að finna fjárhagslegan mælikvarða á gildi orðspors. Í skýrslu Reputation Institute er þó rakið dæmi um hvernig bætt orðspor helst í hendur við auknar tekjur, þ.e. á meðan ytri orðsporseinkunn Brasilíu hækkar um 10% aukast tekjur af ferðamönnum um 3%. Í tilfelli Íslands er málið flóknara því þótt hvað viðskipti varðar hafi orðsporið lækkað þá leiddi fall krónunnar til þess að Ísland kann að hafa getið sér orðspors sem tiltölulega ódýrara en áður. Ferðamenn geta því betur notið lífsins þegar landið er heimsótt sem hefur áhrif á vidd 3.

Það er hins vegar ljóst í hugum flestra viðmælenda að orðspor íslensks viðskiptalífs beið mikla hnækki í hrununu; traust hefur þorrið, áhugi á viðskiptum minnkað og samskipti stirðnað. Viða í viðskiptalífínu er álitnið að hryðjuverkalögin hafi lagt þar lóð á vogarskálarnar, einkum fyrst um sinn eftir setningu þeirra. Ef litið er til líkansins um orðsporið er líklegast að beiting hryðjuverkalaganna hafi haft mest áhrif á vidd I, þ.e. umhverfi fyrir viðskipti er ekki álitnið jafn hagstætt og áður og stjórnsýsla landsins er ekki jafn skilvirk og áður var talið, t.d. m.t.t. gjaldeyrishafta.

Beiting hryðjuverkalaganna hafði að sönnu áhrif á orðstír Íslands en er þar samtvinnað öðrum þáttum atburðarásarinnar. Orðsporið eitt er erfitt að meta og enn erfiðara að finna fjárhagslega mælikvarða því tengdu. Að dómi þeirra sem rætt var við hafa íslensk fyrirtæki mætt tortryggni frá erlendum aðilum sem eru hikandi við að stunda viðskipti við íslensk fyrirtæki og vilja það í sumum tilfellum alls ekki. Íslensk fyrirtæki hafa því hugsanlega misst af viðskiptatækifærum við erlenda aðila eða fengið verri kjör en áður vegna orðspors og efnahagsástands Íslands. Ýmislegt annað skaðaði ímynd Íslands en hagsmunasamtök og fyrirtæki eru á einu máli að um að hryðjuverkalögin hafi gert illt verra.

Einnig er forvitnilegt að velta fyrir sér hvort innra og ytra orðspor hafa þróast á svipaðan hátt. Það er ekki loka fyrir það skotið að töluverður hluti tjónsins sé lækkað sjálfsmat. Fyrirtæki séu því meira hikandi, drifkraftur og frumkvæði hafi minnkað. Þetta er þó ekki einfalt að meta eins og sést á ýmissi frumkvöðlastarfsemi.

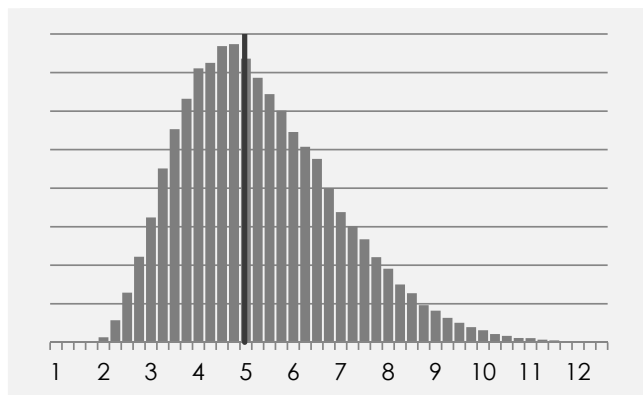
Hvert tjónið er af lækkuðu orðspori í heild er því nær ómögulegt ef ekki ómögulegt að meta – og það að skilja beitingu hryðjuverkalaga þar frá og meta sérstaklega þátt þeirra er enn erfiðara.

9. Niðurstöður

Beiting hryðjuverkalaganna hafði að sönnu áhrif á íslensk fyrirtæki. Áhrifin eru þó að mestu óbein, þ.e. beiting laganna magnaði ýmsa neikvæða þætti, gerði umfjöllun óvægjari og var í sumum tilvikum kornið sem fyllti mælinn. Fyrstu áþreifanlegu þættirnir voru tafir á greiðslum til og frá landinu og niðurfelldir gjaldfrestir. Einhverjar vikur tók að koma lagi á greiðslumiðlunina og í mörgum tilvikum gengur hægt að endurheimta gjaldfrestina. Starfsmenn fyrirtækjanna þurftu að bregðast hratt við, leita óhefðbundinna lausna og halda viðskiptavinum og samstarfsaðilum upplýstum. Með elju- og útsjónarsemi dagana í október 2008 tókst nánast alltaf að forða tjóni – jafnvel við aðstæður þar sem gjaldþrot blasti við.

Ein helsta niðurstaðan úr viðtölum við fyrirtækin er að þau eiga í miklum erfiðleikum með að skilja þátt beitingar hryðjuverkalaganna frá öllu því sem gekk á í íslensku efnahagslífi á seinni hluta ársins 2008. Fyrirtækin sjálf segjast ekki hafa metið tjónið sjálf og það sé bæði erfitt að meta það og skilja beitingu hryðjuverkalaganna frá öðrum þáttum. Því er erfitt um vik að meta tjónið fyrir stærstu fyrirtæki Íslands eða fyrirtækin í heild og verður aðeins gert út frá magntölum. Með slíkri nálgun er það metið að áhrif af töfum í greiðslumiðlun, niðurfelldir gjaldfrestir og kostnaður vegna aukinnar vinnu hafi leitt til beins tjóns sem metið er á bilinu tveir til níu milljarðar króna og með líklegasta gildi kringum 5,2 milljarða fyrir fyrirtækin í landinu. Langmestan hluta þess tjóns má rekja til niðurfelldra gjaldfresta. Þetta mat er óvissu háð auk þess sem fleira kemur til en beiting hryðjuverkalaganna af hálfu Breta.

Flest bendir til þess að óbeint tjón sé mun hærra og líklegt er að laskað orðspor íslensks efnahagslífs – og þar með íslenskra fyrirtækja – hafi langmest tjón í för með sér. Hver þáttur beitingar hryðjuverkalaganna var og er á orðsporið og hversu langan tíma tekur að vinna orðsporið til baka er nær ómögulegt að meta.



Mynd 8 Súlurnar sýna dreifingu í milljörðum króna á beinu tjóni fyrirtækja vegna tafa í greiðslumiðlun, niðurfelldra gjaldfresta og kostnað vegna aukinnar vinnu sem, skv. mati. Dökka línan sýnir líklegasta gildi, um 5,2 milljarða.

10. Viðaukar

I. Aðferðafræði og viðmælendur

Við vinnslu skýrslunnar var leitast við að hafa samband við sem flest af stærstu inn- og útflutningsfyrirtækjum landsins líkt og talið var gagnlegt í beiðni til fjármálaráðherra. Í flestum tilvikum var beiðni um viðtal vel tekið en einhver fyrirtæki gáfu ekki kost á viðtali.

Í heildina var rætt við 37 fyrirtæki við gerð skýrslunnar. Í flestum tilfellum voru það forstjóri eða fjármálastjóri fyrirtækjanna sem urðu fyrir svörum en stundum var vísað á aðra starfsmenn sem gátu betur greint áhrif lagabeitingarinnar. Í sumum tilvikum hafði verið skipt um yfirstjórnendur frá því í október 2008 og var þá rætt við millistjórnendur sem yfirstjórnendur töldu að þekktu málavexti best. Einnig var rætt við fulltrúa hagsmunasamtaka og stofnana eða beint við einstaklinga sem þekkja málavöxtu beint og/eða hafa sérþekkingu á einhverjum af þeim sviðum sem um er rætt í þessari skýrslu.

Haft var samband við 57 fyrirtæki en sum þeirra gáfu ekki kost á samtali eða töldu sig ekki hafa neinar upplýsingar fram að færa við gerð skýrslunnar.

Greinendur sem ræddu við fyrirtækin og aðra aðila eru sérfræðingar á sviði fjármálaverkfræði, rekstrarverkfræði eða hagfræði.

Fyrirtæki og stofnanir sem rætt var við

Fyrirtæki sem urðu fyrir áhrifum

32 fyrirtæki með rúmlega 1.300 milljarða kr. samanlagða veltu árið 2008 voru heimsótt og viðtal tekið við stjórnendur. Þrjú af þessum viðtölum fóru fram í síma vegna staðsetningar viðmælanda.

5 fyrirtæki með samanlagða veltu rúmlega 130 milljarða kr. árið 2008 svöruðu fyrirspurn efnislega með tölvupósti

Almennar upplýsingar um áhrif

Samtök Atvinnulífsins – Vilhjálmur Egilsson, framkvæmdastjóri
Viðskiptaráð Íslands – Björn Þór Arnarson, aðalhogfræðingur
Fjármálaeftirlitið – Ragnar Hafliðason, aðstoðarforstjóri
Sigurjón Þ. Árnason – Fyrrverandi bankastjóri Landsbanka Íslands

Tapaðir gjaldfrestir

Rakel Sveinsdóttir – Fyrrverandi framkvæmdastjóri CreditInfo
CreditInfo – Ása Birna Ólafsdóttir, forstöðumaður þjónustusviðs

Erlend greiðslumiðlun

Seðlabanki Íslands – Guðmundur Tómasson, aðstoðarframkvæmdastjóri fjármálasviðs
Sigríður María Torfadóttir – Sérfræðingur í erlendra greiðslumiðlun og starfsmaður Íslandsbanka
Borgun – Haukur Oddson, forstjóri og Bergþóra Karen Ketilsdóttir, forstöðumaður viðskiptavers

Auk þess var rætt óformlega við fjölda einstaklinga úr atvinnulífinu, frá hagsmunasamtökum og sérfræðinga innan bankakerfisins og háskólasamfélagsins.

II. Spurningalisti til fyrirtækja

Spurningalisti – Áhrif hryðjuverkalaga

Lýsing á fyrirtæki

Heiti fyrirtækis: _____
Viðmælandi: _____
Staða: _____
Dagsetning: _____
Áætluð ársvelta: _____

Atvinnugrein, markaðssvæði, inn- og útflutningur:

Atvinnugrein:

- ☐ Sjávarútvegur
- ☐ Iðnaður
- ☐ Landbúnaður
- ☐ Smásöluverslun
- ☐ Heildsöluverslun
- ☐ Ferðaþjónusta
- ☐ Hugbúnaðargæð
- ☐ Hátækniþjónusta
- ☐ Önnur þjónusta
- ☐ Annað _____

Markaðssvæði

- ☐ Bretland
- ☐ Norðurlönd
- ☐ Evrópa
- ☐ Ameríka
- ☐ Asía
- ☐ Annað _____

Inn- eða útflutningur

- ☐ Útflutningur
- ☐ Innflutningur
- ☐ Innland starfsemi
- ☐ Erlend starfsemi
- ☐ Annað _____

Athugið, hér má merkja við fleiri en einn þátt ef við á innan hvers lista

Nánari lýsing á fyrirtæki:

Bein eða óbein áhrif á fyrirtækið

1. Hafði setning hryðjuverkalaganna einhver bein áhrif á fyrirtækið eða dótturfélög þess?

- ☐ Nei, engin bein áhrif
- ☐ Já, smávægileg neikvæð bein áhrif
- ☐ Já, talsverð neikvæð bein áhrif
- ☐ Já, mikil neikvæð bein áhrif
- ☐ Já, jákvæð bein áhrif

Stutt lýsing á áhrifum (fyllist út af spyrjanda eða fyrirtæki eftir atvikum):

Hér er átt við beinar afleiðingar á starfsemi fyrirtækisins til dæmis tafir á sendingum og tjón á viðkvæmri vöru, erfiðleika við greiðslu eða innheimtu viðskiptakrafna. Ennfremur er átt við viðskiptasamninga sem ónýttust, töfðust eða urðu fyrir öðrum skakkaföllum sökum hryðjuverkalaganna. Jákvæð áhrif gætu til dæmis verið aukinn skilningur hjá viðskiptavinum á erfiðleikum sem voru þegar til staðar, aukinn afsláttur í kjölfar laganna eða annað.

2. Hafði setning hryðjuverkalaganna einhver óbein áhrif á fyrirtækið eða dótturfélög þess?

- ☐ Nei, engin óbein áhrif
- ☐ Já, smávægileg neikvæð óbein áhrif
- ☐ Já, talsverð neikvæð óbein áhrif
- ☐ Já, mikil neikvæð óbein áhrif
- ☐ Já, jákvæð óbein áhrif

Stutt lýsing á áhrifum:

Hér er átt við óbeinar afleiðingar á starfsemi fyrirtækisins til dæmis áhrif á orðspor þess og ímynd. Aukinheldur ef viðskiptasambönd hafa trösnad, trúverðugleiki þorrið, hugsanleg viðskiptatækifæri glatast, lánstraust minnkað hjá birgjum og viðskiptabönkum o.s.frv.

Beint eða óbeint tjón fyrirtækisins

3. Fylgdi setningu hryðjuverkalaganna eitthvert beint fjárhagslegt tjón fyrir fyrirtækið eða dótturfélög þess?

- ☐ Nei, ekkert beint fjárhagslegt tjón
- ☐ Já, < 1 milljón
- ☐ Já, <10 milljónir
- ☐ Já, <100 milljónir
- ☐ Já, > 100 milljónir [Hægt að breyta þessum skala]
- ☐ Nákvæmari upphæð ef gögn eru fyrirliggjandi: _____

Stutt lýsing á tjóni:

Fjárhagslegt tjón í samræmi við lið 1.

4. Fylgdi setningu hryðjuverkalaganna eitthvert óbeint tjón fyrir fyrirtækið eða dótturfélög þess sem hægt er að meta til fjár?

- ☐ Nei, ekkert beint fjárhagslegt tjón
- ☐ Já, < 1 milljón
- ☐ Já, <10 milljónir
- ☐ Já, <100 milljónir
- ☐ Já, > 100 milljónir [Hægt að breyta þessum skala]
- ☐ U.þ.b. upphæð ef gögn eru fyrirliggjandi: _____

Stutt lýsing á tjóni:

Fjárhagslegt tjón í samræmi við lið 1.

Hversu lengi vöruðu áhrifin

5. Hversu lengi vöruðu áhrif hryðjuverkalaganna?

- ☐ < 1 mánuð
- ☐ < 3 mánuði
- ☐ < hálf ár
- ☐ < 1 ár
- ☐ < 2 ár
- ☐ Vara enn

Nánari lýsing á því hvernig áhrifin dvínuðu eða hver þau eru í dag:

Sbr. lið 1 og 2.

III. Flokkun fyrirtækja

Innflutningsfyrirtæki

Þau fyrirtæki sem byggja starfsemi sína á því að flytja inn vörur og dreifa og/eða selja þær innan Íslands hvort sem um ræðir í smásölu eða heildsölu.

Útflutningsfyrirtæki

Undir þennan flokk falla fyrirtæki sem byggja starfsemi sína á því að flytja vörur eða hugvit til erlendra viðskiptavina og hafa stærstan hluta tekna sinna erlendis. Undir þennan flokk falla nokkur stór íslensk fyrirtæki sem eru með umfangsmikla starfsemi erlendis.

Innlend starfsemi

Undir þennan flokk falla þau fyrirtæki sem byggja starfsemi sína á sölu á vörum eða þjónustu innanlands. Þessi fyrirtæki eru í sumum tilfellum mjög stórir aðilar í innflutningi en innflutningurinn eru þá hráefni til verðmætasköpunar og rekstrar fyrirtækisins.

Alþjóðleg starfsemi

Undir þennan flokk falla þau fyrirtæki þar sem starfsemin snýst fyrst og fremst um vöru- og fólksflutninga milli Íslands og annara landa ásamt tengdri þjónustu. Þessi fyrirtæki hafa því miklar tekjur bæði innanlands og erlendis.

IV. Mat á stærðargráðu tjóns vegna vaxtakostnaðar við fjármögnun innflutnings

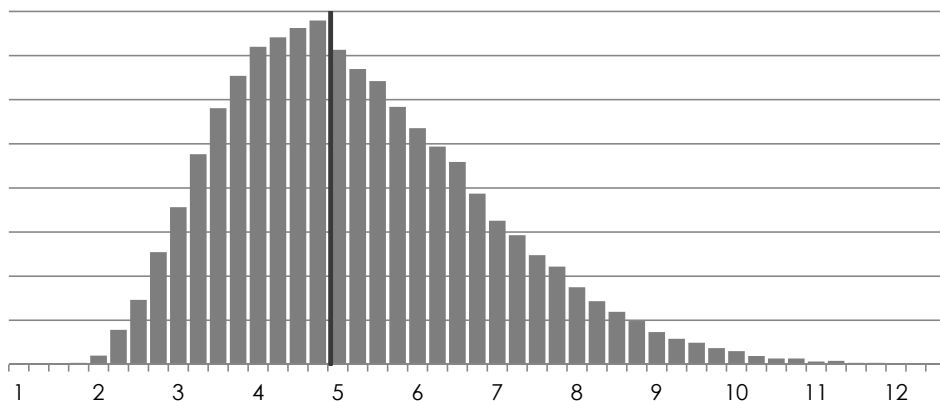
Notuð var Monte Carlo hermun til að reikna út bil heildarvaxtakostnaður miðað við þær forsendur sem við höfum. Allar breytur voru nálgðar við með þríhyrningsdreifingu. Ástæða notkun þríhyrningsdreifingar eru sú að við höfðum ekki næg gögn í höndunum til að nálgja aðrar dreifingar og er það viðtekin venja í tölfræði og líkindafræðum að notast við þríhyrningsdreifingu þegar svo er. Þríhyrningsdreifing hefur þrjú inntök og þau eru lægsta gildi, líklegasta gildi og hæsta gildi. Þegar breytur sem innihalda óvissu eru margfaldaðar saman magnast óvissa í útkomu og skal því hafa í huga að þessir útreikningar gefa mynd af stærðargráðu tjónsins en ættu ekki að vera túlkaðir sem nákvæm niðurstaða.

Við útreikning á vaxtakostnaði var notast við eftirfarandi breytur

	Lægsta gildi	Líklegasta gildi	Hæsta gildi
Vextir á lausafé (VL)	1,40%	7%	8%
Yfirdráttarvextir (YD)	19,95%	23%	26,85%
Meðalgjaldfrestur áður (GF)	15	30	60
Innflutningur í heilt ár án súrals (IF)		460.000.000.000 kr.	
Prósenta af innflutningi sem missti gjaldfrest (MG)	50%	70%	90%
Meðal staðgreiðsluafsláttur (SA)	2%	5%	10%
Hluti sem fjármagnaður er með yfirdrætti (FY)	50%	75%	95%

Heildarvaxtakostnaður (VK) reiknast því með formúlunni $VK = IF * (FY * YD + (1 - FY) * VL) * (GF / 360) * MG * (1 - SA)$

Hermunin var endurtekin 60.000 sinnum og niðurstaðan er bil fyrir heildarvaxtakostnaðinn.



Vegna áðurnefndrar óvissu er ekki ráðlagt að rýna of mikið í enda (e. tails) dreifingarinnar heldur skoða heildarbilið og hvar kúfurinn liggur. Það má draga þá ályktun að tjónið sé á bilinu tveir til níu milljarðar og líklegasta gildi sé í kringum fimm milljarðar kr.

Nánari útskýring á breytum:

Vextir á lausafé

Fyrirtæki þurftu að nota laust fé til að fjármagna innflutning. Hefði ekki komið til niðurfellingar gjaldfresta hefði þetta fé getað skapað fyrirtækinu vaxtatekjur. Til grundvallar þeirra gilda sem stuðst var við í útreikningum voru gögn frá Seðlabanka Íslands um innlánavexti almenna sparisjóðsbóka í okt. 2008 - okt. 2009.

Vextir á yfirdrætti

Fyrirtæki eiga í mörgum tilfellum ekki nægt laust fé til að fjármagna innflutning sinn með því eingöngu og þurftu að fjármagna hann með yfirdrætti til skamms tíma. Til grundvallar vöxtum á yfirdrátt var notast við gögn frá Seðlabanka Íslands um hæstu mánaðarvexti á óverðtryggð skuldabréfalán.

Meðalgjaldfrestur áður

Algengur gjaldfrestur er 30 dagar en stundum er hann lægri og stundum 45, 60 eða 90 dagar. Nálgun á meðalgjaldfresti var framkvæmd út frá þeim tölum sem fram komu í viðtölum við fyrirtæki.

Innflutningur í heilt ár án súrals

Hér er um að ræða innflutning á vörum eingöngu, ekki þjónustu. Súrál er dregið frá þar sem álfyrirtækin eru mjög stórir innflytjendur en búa að því að vera dótturfélög stórra erlendra fyrirtækja, því urðu áhrif gjaldfresta á þau ekki sambærileg við íslensk fyrirtæki. Tölur fyrir innflutning frá okt. 2008 og út sept 2009 voru fengnar á vef hagstofu Íslands. Þegar meðaltal innflutts súrals 2008 og 2009 dregið frá er útkoman um 460 milljarðar kr.

Prósenta af innflutningi sem missti gjaldfrest

Gjaldfrestir voru ekki felldir niður á allan innflutning þar sem sum fyrirtæki héldu sömu kjörum hjá ákveðnum birgjum. Við áætlum í útreikningum að 50-90% innflutnings hafi misst gjaldfrest.

Meðal staðgreiðsluafsláttur

Eins og kemur fram í kafla 6.1 fengu sum fyrirtæki staðgreiðsluafslætti hjá hluta birgja sinna. Mjög misjafnt var hvað þeir voru háir. Við útreikninga er gert ráð fyrir að meðalstaðgreiðsluafsláttur sé á bilinu 2-20% og er þá tekið tillit til þeirra vara sem enginn staðgreiðsluafsláttur var veittur.

Hluti sem fjármagnaður er með yfirdrætti

Það hlutfall fjármögnunar sem við gerum ráð fyrir að hafi verið fjármagnaður með yfirdrætti. Þar sem við gerum ráð fyrir að fá fyrirtæki hafi handbært fé til að standa undir öllum sínum innflutningi gerum við ráð fyrir að 50-95% hafi verið fjármagnaður með yfirdrætti eða öðrum leiðum á sambærilegum kjörum og yfirdráttarvextir.

V. Mat á stærðargráðu tjóns vegna tapaðra vaxta útflutningsfyrirtækja

Notast var við sömu aðferðafræði og talað er um í viðauka IV.

	Lægsta gildi	Líklegasta gildi	Hæsta gildi
Vextir á lausafé (VL)		3,9%	
Meðaltöf greiðslu (MT)	5	10	20
Útflutningur í október (UT)		47.500.000.000 kr.	
Áætluð prósentu fjármangs sem kom til Íslands (PI)	50%	70%	90%

Vaxtakostnaður (VK) er reiknaður með formúlunni $VK = UT * VL(MT/360) * PI$

Nánari útskýring á breytum

Vextir á lausafé (VL)

Til grundvallar gilda sem notuð voru í útreikningum voru notuð gögn frá Seðlabanka Íslands um innlánavexti almenna sparisjóðsbóka í október 2008.

Meðaltöf greiðslu (MT)

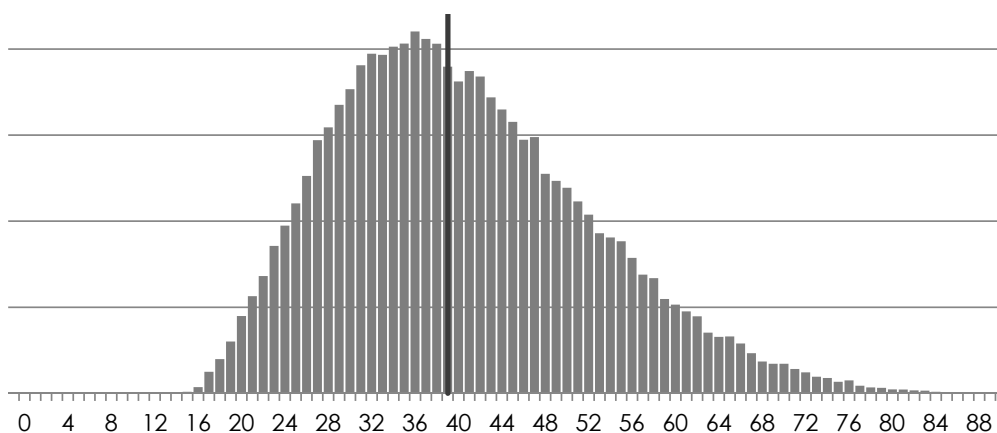
Eins og fjallað er um í kafla 5 töfðust greiðslur í allt að 20 daga.

Útflutningur í október (UT)

Allur útflutningur frá Íslandi í október 2008 skv. tölum frá Hagstofu Íslands.

Áætluð prósentu fjármagns sem kom til Íslands (PI)

Eins og kemur fram í kafla 5 kom ekki allt fjármagn til Íslands sem greitt var fyrir útfluttar vörur.



Ssúlurnar sýna dreifingu í milljónum króna á tjóni útflutningsfyrirtækja vegna tapaðra vaxtatekna í október 2008 skv. mati. Dökka línan sýnir líklegasta gildi, um 40 milljónir.

Vegna áður nefndrar óvissu er ekki ráðlagt að rýna of mikið í enda (e. tails) dreifingarinnar heldur skoða heildarbilið og hvar kúfurinn liggur. Það má draga þá ályktun að tjónið sé á bilinu 20 til 70 milljónir kr. og líklegasta gildi sé í kringum 40 milljónir kr.

VI. Mat á stærðargráðu tjóns vegna tapaðs tíma starfsmanna

	Lægsta gildi	Líklegasta gildi	Hæsta gildi
Fjöldi fyrirtækja sem urðu fyrir áhrifum (FJ)	40	60	80
Dagafjöldi stjórnenda (DS)	1	3	10
Meðal daglaun stjórnanda (LS)	40.000 kr.	50.000 kr.	80.000 kr.
Prósenta sem þurfti að ferðast (PF)	5%	10%	20%
Ferðakostnaður að meðaltali (FK)	500.000	1.000.000	2.000.000
Dagafjöldi annara starfsmanna (DA)	1	3	5
Meðal daglaun annara starfsmanna (MA)	15.000 kr.	17.000 kr.	20.000 kr.

Starfsmannakostnaður (SK) er því reiknaður með formúlunni $SK = FJ * (DS * LS + DA * MA) + FJ * PF * FK$

Nánari útskýring á breytum

Fjöldi fyrirtækja sem urðu fyrir áhrifum (FJ)

Fjöldi þeirra inn- og útflutningsfyrirtækja sem urðu fyrir teljandi skaða vegna tapaðs tíma stjórnenda og starfsmanna.

Dagafjöldi stjórnenda í upplýsingagjöf (DS)

Dagafjöldi sem það hefur tekið stjórnendur að meðaltali að vinna úr málum varðandi greiðslumiðlun og upplýsa erlenda aðila um áhrif hryðjuverkalaganna á fyrirtækið.

Prósenta sem þurfti að ferðast

Aðeins lítill hluti fyrirtækjanna þurfti að senda starfsmenn sýna erlendis eða bjóða erlendum aðilum hingað til lands.

Ferðakostnaður stjórnenda að meðaltali (FK)

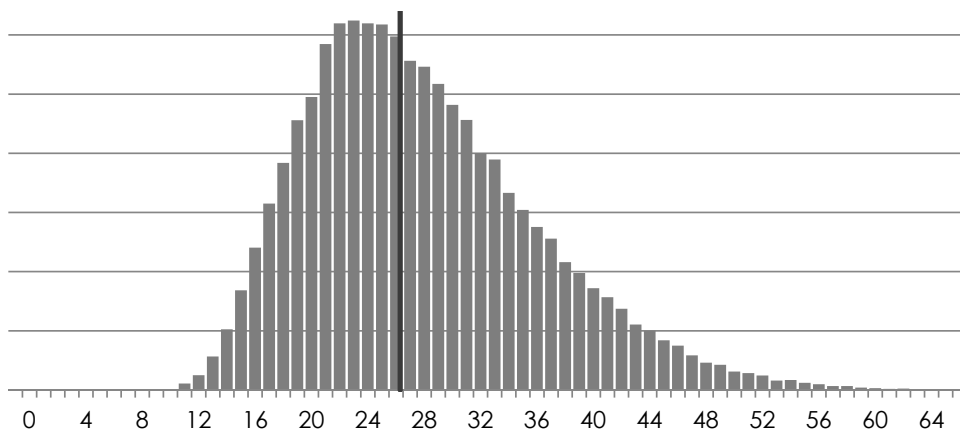
Kostnaður við ferðir stjórnenda til erlendra aðila til upplýsingagjafar eða kostnaður við boðsferðir til Íslands. Kostnaður er miðaður við að ferðir hafi verið pantaðar með stuttum fyrirvara og 2-3 starfsmenn fari í hverja ferð.

Dagafjöldi annara starfsmanna við upplýsingagjöf (DA)

Á við um aðra starfsmenn en yfirstjórnendur.

Meðal daglaun annara starfsmanna (MA)

Á við um aðra starfsmenn en yfirstjórnendur.



Súlurnar sýna dreifingu í milljónum króna á tjóni fyrirtækja vegna tapaðs tíma starfsmanna skv. mati. Dökka línan sýnir líklegasta gildi, um 27 milljónir.

Vegna áðurnefndrar óvissu er ekki ráðlagt að rýna of mikið í enda (e. tails) dreifingarinnar heldur skoða heildarbilið og hvar kúfurinn liggur. Það má draga þá ályktun að tjónið sé á bilinu 10 til 50 milljónir kr. og líklegasta gildi sé í kringum 27 milljónir kr.

VII. Skuldatryggingarálag Íslands

